

Contribucions d'Agustí Duran i Sanpere en el camp de la filologia

Albert Turull

Universitat de Lleida

1. Introducció

Havent destacat com a erudit en el camp de la història de l'art i en altres branques de la ciència historiogràfica, l'humanista cerverí Agustí Duran i Sanpere no sol figurar, en canvi, en la bibliografia específica de la filologia; dit d'una altra manera, Duran no és generalment considerat entre els filòlegs com un membre de l'*elenc* propi. I tanmateix, les aproximacions i les aportacions de Duran i Sanpere al camp dels estudis lingüístics i literaris foren nombroses i variades, com veurem al llarg del present article.

El nostre propòsit és de fer un repàs valoratiu de l'obra de l'il·lustre historiador en un dels àmbits que, bo i essent-li proper, s'ha de considerar secundari dins el conjunt de la seva dedicació professional, i que abasta un període d'almenys seixanta anys: de 1915, en què publica "Un Misteri de la Passió a Cervera", fins el 1975, l'any mateix de la seva mort a Barcelona. Es tracta d'assajar, doncs, una visió alhora global i detallada de les pàgines que Duran i Sanpere dedicà a les branques de les ciències humanes que modernament hom ha convingut a reunir sota el rètol no sempre precís de *filologia*: bàsicament, d'una banda, l'estudi del component *lingüístic* de la nostra cultura i, d'altra banda, el de les manifestacions artístiques que hom ha dut a terme mitjançant el llenguatge, és a dir, la *literatura*.

Amb la pretensió de ser exhaustius, procurarem fer referència, per breu que sigui, a cadascuna de les aportacions del nostre autor en aquests camps durant el període indicat, sense oblidar tampoc les escadusseres però significatives aproximacions personals al món de la literatura creativa. Naturalment, ens haurem de detindre de forma especial a valorar les publicacions principals de

Duran i Sanpere, ja sigui en forma de llibres, ja sigui com a articles especialitzats, però voldrem esmentar també, al seu costat, les nombroses aportacions *menors*, que es troben esparses en forma d'articles de to més aviat divulgatiu o fins i tot de guions radiofònics que probablement mai no conegueren la lletra impresa. Entre unes i altres, sumen un total de 44 les entrades que hem pogut prendre en consideració. No cal dir que ha estat possible l'accès a aquest material, i principalment al més dispers o menys conegut, suara al·ludit, gràcies a la tasca de custòdia del Patronat Duran i Sanpere de la Paeria de Cervera (situat a la mateixa casa Duran del carrer Major de la ciutat, on l'impuls durant la dècada de 1990 per part del Centre Municipal de Cultura féu possible la catalogació del material) i, posteriorment, de l'Arxiu Històric Comarcal de Cervera, creat en el seu dia justament per Agustí Duran, i avui integrat a la xarxa d'arxius de la Generalitat de Catalunya.

En els següents paràgrafs anirem desgranant aquestes referències i llurs corresponents anàlisis, les quals, com ja hem avançat, seran lògicament valoratives i al mateix temps contextualitzadores, amb el benentès que, al cap d'unes dècades, tan sols una visió de cada text en el seu context particular (cronològic, cultural i, en algun cas, també biogràfic) permet de fer-ne justament una valoració adequada. És clar que podrem anar agrupant les publicacions en àmbits i temes, i que, malgrat algun cas d'ambivalència, una primera bifurcació separarà les aportacions en l'àmbit lingüístic i les relacionades amb la literatura, però el nivell de precisió d'una tal classificació fóra encara insuficient, de manera que, seguint enllà, hem decidit subdividir l'àmbit lingüístic en dos camps més específics, *història de la llengua* i *onomàstica*, i l'àmbit literari en tres i tot (a banda de la ja esmentada *creació literària*): *literatura catalana medieval* (i amb ella l'actualment anomenada *moderna*), *literatura catalana contemporània* i *literatures no catalanes*. Començarem per aquests darrers.

2. Literatura

2.1. La literatura de creació d'Agustí Duran i Sanpere

Tres obres tan sols contemplarem sota aquest epígraf, i ben certament molt diferents les unes de les altres, i de transcendència desigual en relació amb la resta de la producció escrita d'Agustí Duran i Sanpere. Es tracta, a més, de tres obres corresponents cadascuna a una de les darreres dècades en què visqué el

nostre personatge: si *Viatge al voltant del món* aparegué el 1957 (l'any de la seva jubilació laboral, dada potser significativa), el recull d'evocacions *Tornant-hi a pensar*, que és sens dubte la més important de les tres, aparegué el 1961, mentre que, finalment, el conte infantil *Rondalla de la llebreta que sabia llegir* duu peu d'impremta de 1975, l'any mateix de la mort de l'autor, com si fos un darrer regal per a les noves generacions. Ens ocuparem ràpidament de cadascuna d'aquestes obres.

Un llibre de viatges atípic

El curiós llibre *Viatge al voltant del món*, el títol complet del qual, a portada, és *Viatge al voltant del món seguint el paral·lel de Barcelona*, és fruit al capdavant de les col·laboracions que Duran i Sanpere (amb la participació ocasional d'altres historiadors, com Josep M. Ainaud de Lasarte, Pere Voltes o Ramon Piñol i Andreu) mantingué durant anys amb l'emisora Ràdio Barcelona, des de la seva plataforma de l'Institut Municipal d'Història, en forma d'un anomenat Butlletí de Divulgació Històrica, al qual ens haurem de referir més endavant en diverses ocasions. I efectivament ho podem considerar un llibre de creació (bé que no es tracta estrictament de literatura de ficció) i fins i tot un *divertimento* dins el conjunt de la seva activitat, car probablement escau aplicar a la seva presència en la biografia i bibliografia del mateix Duran els mots que hom llegeix en el primer paràgraf del llibre (aparentment referits al *viatge*): “Convenen de tant en tant (...) unes vacances (...) reposar de les activitats acostumades encara que sigui per fatigar-se en unes altres” (p. 9).

El propòsit de l'obra és clar, i s'expressa en la “Salutació preliminar”: narrar documentadament una volta fictícia al nostre planeta tot resseguint, d'est a oest, el paral·lel on es troba la ciutat de Barcelona (41'22 nord), cosa que l'autor planteja en catorze jornades (val a dir que ben desiguals: quatre per travessar la Península Ibèrica però dues per travessar els Estats Units d'Amèrica) i que es presenta acompanyada de petits plànols-croquis i de nombroses fotografies, en blanc i negre, enquadrades en plec a part.¹ En fi, al llarg de 150 pàgines Duran va explicant els llocs per què passaria el viatger que realitzés l'esmentada ruta, per Poblet, Calataiud, Oporto, Nova York, Chicago (que segons els usos

1. Resulta especialment il·lustrativa la panoràmica de Mequinensa sota el castell i vora el riu, amb llaguts, d'abans de l'embassament que havia de fer desaparèixer la població i que tan genialment ha literaturitzat el narrador Jesús Moncada amb novel·les com *Camí de sirga* i altres.

de l'època grafia *Xicago*), San Francisco, Pekín, Samarkanda, Istanbul (*Constantinoble*) i Nàpols, entre altres. No estalvia detalls narratius, i fins i tot fictícies incidències del viatge, però és evident que arreu trasllua la singular personalitat de l'autor i, sobretot, la veritable intenció del llibre (divulgació històrica, geogràfica, literària i etnològica), amarat de referències culturals sovint molt interessants: en la travessa del primer oceà, el ressò de *L'Atlàntida* de Verdaguer; a Califòrnia, la petja dels catalans Gaspar de Portolà o Pere Fages, que n'iniciaren la colonització; a Constantinoble, els fets dels almogàvers...

Uns apunts de memòria

Tanmateix, la que sens dubte cal considerar com a principal obra de creació de Duran i Sanpere és *Tornant-hi a pensar*, llibre publicat el 1961 per la llavors molt prolífica editorial Selecta, i que duu el significatiu subtítol *Evocacions de moments viscuts*. Efectivament, com en el cas anterior, no és pas una obra de literatura de ficció, sinó allò més proper a unes memòries que arribà a publicar el nostre autor; però no fóra exacte tampoc atribuir-li el caràcter de memòries *strictu senso*, ja que no hi ha unitat ni completesa en la narració del propi passat, sinó una expressa fragmentació del record en un seguit de narracions completament independents les unes de les altres, i ni tan sols no ordenades en un estricte ordre cronològic, per bé que certament hi ha una successió que, a grans trets, respon a les diferents etapes de la vida de l'autor: infantesa i primera joventut, contactes inicials amb el món de la història i els arxius, estudis universitaris, campanyes arqueològiques, organització arxivística successivament a Cervera i a Barcelona, estabilització professional a la capital del país, viatges professionals i personals, jubilació i continuïtat de la feina... Tot plegat, Duran inclou en aquest llibre de poc més de 200 pàgines i format de butxaca un total de 44 evocacions o narracions (car així se'n diu també més d'un cop, de manera que s'apunta expressament el seu caràcter literari), comptant que la darrera d'elles ("Paisatges") es desglossa en sis breus apunts -gairebé proses poètiques- descriptius d'una població (com Guimerà) o d'un indret (com la vall d'Ordesa); a més, en acabats aquests 44 breus capítols l'autor afegeix un apèndix intítulat "Esclariments que precisen les circumstàncies d'algunes de les narracions anteriors", aclariments o explicacions que afecten concretament 27 dels episodis, entre els quals tots els dotze primers, que són -bé que no exclusivament- els referits amb més freqüència a fets de la infantesa o la joventut d'Agustí Duran, i per tant en un marc local encara cerverí. Val a dir, d'altra

banda, que justament la presència d'aquests "Esclariments", el to dels quals és molt més professional o erudit (és a dir, amb voluntat de precisió de dades i absència de recursos retòrics) que el de les narracions precedents, és un element que contribueix a donar a aquestes una dimensió més marcadament literària, lliurement creativa dins de la restricció que implica el recurs cert a la memòria personal i per tant als límits de la realitat viscuda.

Posats a destacar o comentar alguna de les evocacions de *Tornant-hi a pensar*, voldríem parar atenció, entre les d'ambient cerverí, a "Robatori sacríleg" (p. 45-49), on es narra el segon furt de la relíquia del Santíssim Misteri (1915) i les subsegüents investigacions policials en l'àmbit local, les quals, per causa d'un malentès que justament el jove Agustí Duran ajudà a resoldre, semblaven incriminar en un moment determinat el més bonhomíós i estimat membre de la comunitat de clergues, mossèn Torrelles; o, entre les referides a altres indrets de la Segarra, la narració "L'aplec de Sant Ramon" (p. 57-60), on es combinen la descripció etnogràfica i la peripècia personal. Però són avui d'un gran interès, també, els textos on s'expliquen campanyes arqueològiques a compte de l'Institut d'Estudis Catalans, ja sigui per terres veïnes com les del tossal de les Tenalles de Sidamon ("La victòria del Padellàs": p. 50-56), ja sigui més lluny, vers el País Valencià, i concretament a la Valltorta (p. 82-101).²

Som, en definitiva, si no davant de l'obra més estrictament *creativa o literària* d'Agustí Duran i Sanpere (car aquesta deu ser el conte de *la llebreta...* de què ens ocuparem a continuació), sí davant de la més important de les que podem adscriure a aquest àmbit. Com digué Joan Ainaud en la glossa de l'autor publicada al començament del seu *Llibre de Cervera* (p. ix), la lectura de *Tornant-hi a pensar* és recomanada "a tothom qui vulgui endinsar-se en el coneixement més personal i humà del senyor Duran".

Un llibre infantil, el darrer llibre

Finalment, doncs, la *Rondalla de la llebreta que sabia llegir*, a què ja hem fet referència, és la darrera de les obres creatives de Duran i Sanpere, i no

2. Aquest tema ocupa tres narracions consecutives, i sobretot les primeres resulten de lectura obligada per a qui vulgui opinar amb coneixement de causa sobre la recent polèmica entorn de l'*arquer* i, en general, sobre la procedència de determinats vestigis arqueològics no autòctons.

només des de la molt discutible perspectiva de la seva magnitud o de la significació dins del conjunt de l'obra de l'autor, sinó sobretot des d'un punt de vista estrictament cronològic, ja que es publicà el mateix any 1975 en què s'havia de produir el seu òbit. Com el mateix títol dóna a entendre, és un llibre dedicat als infants, un *conte*, els personatges bàsics del qual són tres animalons del bosc (un conillet, un aneguet i un porquissó), que s'emmirallen i fan amistat amb una llebreta llegidora, i hi apareixen a més un Mestre Ulleraire i fins i tot un Príncep que d'entrada sembla *blau* però que es tornarà *negre*, és a dir, malvat envers els protagonistes, en un retomb argumental que dóna enjòlit i aventura a allò que inicialment era una rondalla instructiva i moralitzant sobre la bondat de l'estudi. El llibret, de 27 pàgines de text en lletra gran i interliniat espaiós, resulta agradable, si bé sembla clar que està destinat o bé a infants d'una certa edat i bona predisposició a la lectura, o bé als seus pares, ja que no hi manquen els mots cultes (fins i tot algun *llur*) combinant amb expressions certament populars i genuïnes, pouades al llarg d'una vida en contacte alhora amb el món de l'alta cultura capitalina i amb el d'una pagesia arrelada a una tradició que, tanmateix, estava llavors a les portes de començar a caure en l'oblit.

2.2. Aportacions de Duran i Sanpere als estudis de literatura catalana medieval i moderna

Deixant ja a banda la literatura *de creació*, de què ens hem ocupat en el subcapítol anterior, podem agrupar les aportacions d'Agustí Duran als estudis i a la divulgació literaris en almenys tres altres apartats: els referits a la literatura catalana medieval i moderna, de què ens ocuparem tot seguit, els al·lusius a la literatura catalana contemporània (segles XIX-XX) i, finalment, els corresponents a diverses literatures diferents de la catalana. Quant al primer d'aquests blocs, i deixant per al final una petita menció a un parell d'articles merament divulgatius, es pot així mateix agrupar els estudis de més pes, que són quatre, en dos subgrups de dos estudis cadascun, en funció no solament de llur cronologia (els del primer grup daten de la joventesa de l'autor, vers els anys 1915-17, mentre que els altres dos de situen a partir de l'any 1957, que, com ja hem vist, fou el de la seva jubilació) sinó també per raó de llur temàtica: efectivament, els estudis de 1915-17 tenen en comú el fet de partir de documents trobats a l'arxiu de Cervera i referits a importants cicles de la literatura europea (i catalana) medieval o de l'inici de l'època moderna (*Tristany de Leonís i la*

Passió de Cervera, respectivament), mentre que els de 1957-62, bo i situant-se en aquest mateix període històric, tenen en comú l'al·lusió a determinats llinatges il·lustres (d'una banda els Cardona i d'altra els March de Montcortés), així com un plantejament ja no estrictament literari sinó a mig camí entre aquesta disciplina i altres branques de les ciències humanes, com la genealogia i la bibliografia.

La Passió

Cronològicament, la primera publicació del nostre autor adscriuible no només a l'àmbit de la literatura catalana medieval sinó fins i tot al conjunt de les seves aportacions filològiques data de 1915 (Duran tenia 28 anys) i es pot ben afirmar que es tracta d'una de les més remarcables, tant pel que fa a la novetat i el gruix de la contribució dins d'aquest camp científic, com pel que fa al ressò que ha tingut en la bibliografia posterior, que s'hi ha hagut de referir durant dècades i s'hi refereix encara:³ estem parlant, naturalment, del seu article "Un Misteri de Passió a Cervera", publicat en els prestigiosos *Estudis universitaris catalans* (vol. VII) i en extret o separata per la Tipografia L'Avenç, i del qual ens haurem d'ocupar conjuntament amb la més moderna edició duta a terme sota el títol de *La Passió de Cervera. Misteri del segle XVI* (Barcelona, 1984) per Eulàlia Duran, en part a partir de les notes inèdites del seu pare, qui continuà treballant sobre aquesta qüestió anys després d'aquella primerenca publicació de 1915 i pràcticament durant la resta de la seva vida. No caldrà insistir sobre l'estima particular que Agustí Duran tingué sempre per aquest tema, doncs, ni sobre l'important precedent que aquella Passió cerverina renaixentista suposa per a les representacions mantingudes, en diferents versions i emplaçaments, fins als nostres dies.

3. Un sol exemple bastarà en aquest cas, atès que es tracta sens dubte del més reconegut especialista en teatre català medieval i modern: Josep Romeu i Figueras al·ludeix freqüentment a l'edició de Duran i Sanpere en el seu llibre miscel·lani *Teatre català antic, I* (Barcelona, Curial, 1994), on de fet es reproduïxen els principals articles d'aquest autor, entre els quals un genèric "Cop d'ull a les Passions dramàtiques de Catalunya" (p. 144-158) però també estudis força més especialitzats, com "La llegenda de Judes Iscariot en el teatre català i occità. Assaig de classificació de les Passions dramàtiques catalanes" (p. 97-143) o "Els textos dramàtics sobre el davallament de la Creu a Catalunya i el fragment inèdit d'Ulldecona" (p. 159-198), les versions originals dels quals (en francès o ja en català) daten, respectivament, dels anys 1957, 1955 i 1962-67.

La publicació de 1915, on es revela ja amb claredat la vàlua de Duran i Sanpere no només com a erudit curador de documents i cercador de tresors arxivístics, sinó també com un fi analista dels problemes propis de la literatura antiga,⁴ consta d'un breu estudi introductori (p. 5-9) i de l'edició completa (p. 10-54), en forma de transliteració (i a doble columna per tal d'oferir les importants variants textuais d'un manuscrit altament caòtic), de l'original cerverí compost vers el primer terç del segle XVI pels preveres locals Pere Ponç i Baltasar Sança, que es trobava guardat a l'anomenat *arxiu vell* de l'església parroquial de Santa Maria (fora, doncs, de l'inventari de l'arxiu o protoarxiu cerverí establert provisionalment pel mateix Duran i mossèn Pinós pocs anys abans) i que havia estat representat a la mateixa església almenys els anys 1534 i 1545. En realitat, el text publicat correspon a tan sols quatre fragments consecutius del que es podria considerar un *Misteri de Passió* complet però de caràcter cíclic, és a dir, quatre peces dramàtiques autònomes que es devien representar de forma independent en diferents moments de la Setmana Santa: a més de la *Passió* pròpiament dita, que arrenca amb el lament i suïcidi de Judes i es clou amb la mort de Jesús crucificat, i que és el fragment més extens i important, es tracta de dos *davallaments* clàssics en forma d'excurs (el singular *Davallament a l'infern*) o d'epíleg (el *Davallament de la Creu*) i, entremig, dels monòlegs o *Plants de sant Joan i de la Magdalena*.

Ja hem dit com fou d'important l'edició de 1915 d'aquests textos, però ja hem apuntat també que tanmateix l'autor continuaria treballant sobre aquest tema durant seixanta anys més, la resta de la seva vida. I és així que, segons el mateix Duran i Sanpere anuncià al *Llibre de Cervera* (p. 170, en nota al peu) i segons la seva filla Eulàlia explicaria amb detall a la introducció de l'edició de 1984, aquell arribà a enllestir un nou estudi sobre la Passió, en el qual no solament s'ampliava de manera sensible la introducció de 1915 (amb noves dades sobre les representacions i sobre els autors, major aprofundiment en el contingut i la interrelació dels textos, etc.) sinó que, pel que fa a l'edició, s'hi introduïa dues noves peces, trobades entre els papers de mossèn Arques, i que des d'un punt de vista cronològic calia situar a l'inici del cicle teatral de Setmana

4. Destaca, per exemple, la identificació com a font parcial de la Passió cerverina del *Passi en cobles* de Bernat Fenollar i Pere Martines, editat a València el 1493, i del qual havia aparegut recentment (1912), també a València, una nova edició, que Duran esmenta puntualment en nota al peu (p. 6). També és notori el coneixement que té de les *consuetes* mallorquines de finals del mateix segle XVI, publicades de forma esparsa per Gabriel Llabrés entre 1887 i 1914.

Santa (és a dir, que devien ser representats el diumenge de Rams): l'*Entrada a Jerusalem* i el *Concili contra Jesús*, també conegut com *La Citació*. És important remarcar que, amb aquestes troballes, d'una banda es materialitzava el tram inicial de l'esmentat cicle i, d'altra banda, se n'ampliaven notablement les seqüències, fins al punt que de llavors ençà es considera que tan sols resta perduda una peça, *Lo convit de Llätzer*, corresponent al Dilluns Sant, la qual fóra la tercera en l'ordre cronològic, ço és, situada tot just entre les dues noves aportacions i les quatre peces publicades en l'edició de 1915.

Sabem, doncs, que vers el tram final de la seva vida (anys 1970-75), Agustí Duran tenia a punt (o relativament a punt, en notes) un nou estudi i una nova edició, ampliada i alhora revisada, de la Passió de Cervera del segle XVI. De fet, un avançament divulgatiu d'aquest estudi, presentat sense aparat crític ni notes al peu (i sense l'edició del text, és clar), fou publicat l'any 1972 com a capítol XI del *Llibre de Cervera* (p. 157-170), atenent al caràcter miscel·lani d'aquest important volum. Però llavors es produí un entrebanc: es perderen els papers corresponents a aquest nou estudi i edició, i en realitat no s'havien pas trobat encara en morir l'autor (1975), de manera que en la segona edició del *Llibre de Cervera* (Barcelona, 1977) es reproduïa no només aquest estudi fragmentari sinó també la nota final anunciant expressament que "està preparada la publicació del text complet del *Misteri*".

No fou fins 1983, en reordenar els papers del seu pare, que Eulàlia Duran va recuperar els papers perduts, o part d'ells: en concret, "l'esmentat estudi introductori, encara que sense les notes, i un conjunt d'anotacions, còpia de documents, notes bibliogràfiques sobre el tema".⁵ Fou a partir d'aquests elements no del tot acabats ni relligats que Eulàlia Duran, al seu torn professora del Departament de Filologia Catalana de la Universitat de Barcelona i especialista justament en literatura moderna, preparà l'esmentat llibre de 1984, a la portada i coberta del qual figuren com a autors tots dos, pare i filla, en aquest ordre. Tanmateix, el volum (relativament breu: 139 pàgines en total) s'estructura en tres parts ben diferenciades, cadascuna de les quals duu un sol autor responsable: si la "Introducció" (breu, on se situa la Passió ceriverina antiga i s'expliquen les circumstàncies i els criteris de l'edició: p. 7-13) és d'Eulàlia

5. Cf. Eulàlia DURAN, "Introducció", dins A. DURAN - E. DURAN, *La Passió de Cervera. Misteri del segle XVI*. Barcelona, Curial, 1984, p. 11.

Duran, el capítol que la segueix, “Estudi sobre el *Misteri de la Passió*” (p. 15-37) és signat únicament per Agustí Duran i Sanpere, ja que correspon efectivament a l'estudi que aquest tenia preparat abans de la seva mort i que, havent estat publicat parcialment en el *Llibre de Cervera*, la filla retrobà en 1983; això no obstant, cal advertir que, com la mateixa Eulàlia Duran comenta en l'esmentada introducció (p. 11), ella intervingué també en aquesta part, tot redactant les notes apuntades pel seu pare però perdudes, incorporant-hi fragments de documents o bé fins afegint-hi precisions; a més a més, és també d'Eulàlia Duran (de manera que ja no escau comentar-la aquí) tota la darrera part del llibre, és a dir, la cura de l'edició del text del *Misteri de la Passió* (p. 39-138), feta lògicament ja no amb el desusat sistema de transliteració sinó d'acord amb les normes habituals a finals del segle xx en l'edició de textos antics (transcripció amb regularització de determinats aspectes gràfics), i tampoc en doble columna sinó incloent com a notes al peu les nombroses variants textuals.⁶

El Tristany català

La segona important aportació de Duran i Sanpere a l'estudi de l'antiga literatura catalana tingué relació també, però ja més indirecta, amb Cervera: es tracta de la revelació i l'edició de “Un fragment de *Tristany de Leonís* en català”, publicada al volum IX dels *Estudis romànics* de l'Institut i així mateix, en extret, també per la Tipografia L'Avenç, el 1917, quan el nostre autor tot just complia els 30 anys i s'incorporava per concurs a l'Arxiu Municipal de Barcelona. En aquest cas la relació amb Cervera rau en el fet que el fragment en qüestió (fragment d'una traducció catalana, probablement del segle xiv, del famós romanç medieval de *Tristany*, d'origen francès) fou descobert per Duran a l'Arxiu Municipal de Cervera, del qual tenia cura ja feia uns anys, dins d'uns plec de tipus notarial. Aviat s'adonà del caràcter literari del fragment amb què havia ensopegat i, més en concret, de la seva pertinença a l'anomenada *matèria de Bretanya*, és a dir, al cicle narratiu d'origen remotament cèltic que inclou,

6. Val a dir que més recentment (1996) Ramon Miró ha fet encara una nova edició de la *Passió ceriverina*, a partir del mateix text original (l'anomenat manuscrit B) que es conserva a l'AHCC i que ja emprà Agustí Duran en l'edició de 1915 i Eulàlia Duran, junt amb el manuscrit A, en la de 1984. Es tracta de la segona de les obres incloses per aquest estudi en el volum *Teatre medieval i modern*, segon volum de la Biblioteca Literària de Ponent de la UdL (p. 61-119).

entre altres, les cèlebres històries del rei Artús i els cavallers de la Taula Rodona. Dins d'aquest món literari, però, la llegenda del cavaller Tristany de Leonís i la seva estimada Isolda, amb un amor foll que traeix la lleialtat del rei Marc de Cornualla, té una línia de transmissió textual pròpia i una autonomia argumental remarcable (malgrat alguna concomitància, com ara l'aparició del mag Merlí), i és en aquest context que la troballa de Duran i Sanpere suposà una important aportació, ja que demostrava per primer cop allò que anteriorment tan sols s'havia suposat a partir de mencions de llibres en inventaris notariaus⁷ o d'al·lusions dins d'altres obres medievals (per exemple en un passatge de la novel·la andònima *Curial e Güelfa*): l'existència, vers els segles XIV-XV, de traduccions al català d'aquest romanç. No feia gaires anys que Antoni Rubió i Lluch havia posat de relleu l'existència de traduccions medievals del romanç de *Lançalot* a la nostra llengua, amb la qual cosa començava a anar per terra la teoria de la inexistència de traduccions al català de la narrativa francesa medieval; d'altra banda, era ben recent també, encara, l'edició per part d'Adolfo Bonilla y San Martín d'una edició del *Tristán de Leonís* castellà medieval (Madrid, 1912), així com el ressò de la reelaboració francesa moderna de Joseph Bédier (1900), que, tot i no ser esmentada per Duran en la seva edició, era llavors la més popular.⁸

Duran i Sanpere, però, no es limità a donar notícia de la troballa i a preparar l'edició filològica del fragment relativament breu descobert a Cervera (quatre fulls amb 22 ratlles a vers i a revers), tasca en què ocupà les p. 5-23 del seu article (incloent la reproducció fotogràfica de les vuit pàgines), sinó que tot seguit n'assajà un també breu però valuós estudi textual que, partint de l'acarament a doble columna dels textos castellà i francès antics (p. 24-30) corresponents al nou fragment català, es dedica a comparar sistemàticament les versions, fins arribar a la conclusió que hi ha d'haver entre elles un origen comú, francès o potser provençal, i que probablement la datació de la traducció

7. Es pot afirmar, en aquest sentit, que Agustí Duran avançà en aquesta publicació de 1917 (p. 36-37) algunes de les dades sobre els importants inventaris de llibres en documents notariaus certerins del segle XV que un any després centrarien l'atenció d'una altra de les seves publicacions remarcables d'aquella època en l'àmbit de la filologia, "Notícia de llibres en inventaris de Cervera", de la qual ens ocuparem més endavant, dins del capítol del present article dedicat a les aportacions sobre història de la llengua.

8. Aquesta versió de Bédier, feta essencialment a partir de les diferents variants medievals, continua essent avui la més coneguda mercès a la traducció de Carles Riba de 1921, reeditada seixanta anys després, i d'ençà llavors profusament reimpressa: Joseph BÉDIER, *El romanç de Tristany i Isolda*. Barcelona, Quaderns Crema, 1981. (Traducció i nota preliminar de Carles Riba. Presentació de Martí de Riquer.)

catalana ha de situar-se vers el primer terç del segle XIV (p. 30-38). Val a dir que, en consonància amb el valor original de l'aportació, aquest és un dels estudis filològics de Duran i Sanpere que més transcendència ha tingut en la bibliografia posterior, i concretament en la historiografia literària catalana referida al període medieval, fins al punt de contradir (o bé de ser-hi una significativa excepció) una de les afirmacions amb què hem encapçalat el present article, a propòsit de l'habitual absència d'Agustí Duran en la bibliografia especialitzada del ram filològic.⁹

Els Cardona i els Rubió, i els March

Tractarem conjuntament, sota aquest epígraf, dues publicacions que, com ja hem avançat en la presentació del present capítol, tenen en comú una determinada cronologia (corresponen al període 1957-62) i també una determinada orientació a mig camí entre la historiografia literària i la historiografia dels llinatges o genealogia.

El primer d'ells, en realitat, no és un article, sinó el discurs de contestació, protocolari, llegit l'abril de 1957 en l'acte de recepció pública de Jordi Rubió i Balaguer com a membre de la Reial Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona. En aquesta mena d'actes el membre que ingressa llegeix preceptivament un discurs, el to del qual sol combinar diplomàcia i erudició, i un dels acadèmics que el presenten hi fa la contestació, que és alhora una benvinguda i una glossa,

9. Podem avui rastrejar el ressò d'aquest estudi en les principals compilacions sobre la nostra història literària, com ara la *Història de la literatura catalana* de Jordi Rubió i Balaguer (vol. I; Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1984, p. 475) o en la més divulgada (i d'igual títol) que dirigien inicialment Martí de Riquer i Antoni Comas (vol. II, 2a ed.; Barcelona, Ariel, 1980, p. 18), però també en determinada bibliografia més especialitzada, com per exemple en l'important article "La matèria de Bretanya a Catalunya" del medievalista Pere Bohigas, publicat originalment en francès al *Bulletin Bibliographique de la Société Internationale Arthurienne* (1961) i reproduït més endavant, ja en català, al volum miscel·lani del mateix autor *Aportació a l'estudi de la literatura catalana* (Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1982, p. 277-294), on Duran és esmentat ja en el primer paràgraf. Aprofitem la nota per apuntar que és en la primera d'aquestes compilacions, obra pòstuma del seu coetani i amic Rubió i Balaguer, on més freqüentment se cita Duran i Sanpere: dotze referències hi recompta l'índex onomàstic final, aplegant-ne els tres volums, si bé la majoria al·ludeix a publicacions no pas filològiques del nostre autor (en especial a l'edició del *Llibre de Solemnitats* de la ciutat de Barcelona o a la dels *Dieteris* de Jeroni Pujades) i fins i tot una resulta ser un error, ja que la citació (vol. I, p. 472) d'una *Bibliografia de les impressions lul·lianes* de 1927 a cura d'El[lies] Rogent i "E. Duran" no correspon pas al nostre historiador (ni tampoc a la seva filla Eulàlia, que evidentment llavors no havia nascut encara) sinó a l'advocat, polític i intel·lectual barceloní Estantislau Duran i Reynals.

tant del personatge com, generalment, del tema tractat en el discurs corresponent; i és tradició també que la mateixa institució en faci una publicació conjunta. En aquest cas, Rubió parlà sobre “Els Cardona i les lletres”, i el discurs de contestació de Duran i Sanpere, sense títol específic, ocupa les p. 43-56 del quadern publicat efectivament aquell mateix any (que, recordem-ho un cop més, era el de la seva jubilació laboral, amb 70 anys de vida ja). Durant una bona primera part (p. 45-49) Duran lloa la figura de Rubió i Balaguer, tot fent referència als seus il·lustres antecedents familiars (el seu avi, Joaquim Rubió i Ors, fou el poeta principal de la primera Renaixença, i el seu pare, Antoni Rubió i Lluch, professor i historiador, esdevingué una de les figures clau de la nostra cultura en el trànsit del segle XIX al XX) i incidint especialment en els diferents aspectes de l’obra de Rubió i Balaguer, trifurcada entre la pròpia producció bibliogràfica, la tasca docent i la gestió cultural (per exemple, com a director fonamental de la Biblioteca de Catalunya). Tot seguit, Duran passa a glossar i *respondre* el discurs de Rubió sobre el llinatge dels Cardona, cosa que el nostre autor fa complementant-ne la informació en un camp, el de les arts, que no és pas el que Rubió ha tractat (el de les *lletres*), però que al capdavall li és ben proper. Aquesta orientació temàtica, però, estalvia de comentar-ne aquí el contingut, car se n’ocupen ja altres articles de la present *Miscel·lània*.

El segon text que relaciona genealogia i món literari antic, publicat l’any 1962 a l’erudita revista *Estudis romànics*, representa un cert retorn a la temàtica lligada amb la Segarra: es tracta de l’article “Els Ausiàs March de Montcortès”, que ocupa les p. 145-160 del volum de l’esmentada publicació de l’Institut d’Estudis Catalans corresponent a un homenatge (*Estudis de literatura catalana*) dedicat justament a Jordi Rubió i Balaguer. L’objectiu central de l’article és donar informació de tota mena (biogràfica, genealògica, heràldica, literària, etc.) sobre el llinatge dels anomenats *Ausiàs March de Montcortès*, senyors entre els segles XVI i XVII del castell d’aquesta població segarrenca, tot confirmant que, en principi, no té cap relació real amb el famós poeta valencià Ausiàs March del segle XV. El cas, però, és que almenys dos dels membres d’aquest llinatge, Pere-Ausiàs March i Baltasar-Ausiàs March, pare i fill, residents a Cervera i en altres indrets, foren també poetes, dels pocs que escrivien encara en català en aquell període de l’anomenada *Decadència*, i, cosa remarcable, membres d’un grup considerable de literats que entorn de l’any 1600 conflüen a la Segarra, del qual formava part també, entre altres, Jeroni Ferrer, l’anomenat *canonge poeta de Guissona*; pel que fa a la inclusió del nom *Ausiàs* en el nom dels nostres personatges (i en el d’altres membres de la família, no poetes), és

opinió de Duran i Sanpere -i ja creença generalitzada- que precisament es tractava d'un intent de justificar o remarcar un incert entroncament familiar d'aquests *March* amb la branca valenciana del mateix cognom, amb la clara intenció de donar llustre. En aquesta línia, les parts centrals de l'estudi (p. 148-157), que són les que contenen una major informació literària, ressegueixen el camí biogràfic i l'obra (més aviat escassa, i de qualitat secundària) dels nostres poetes, i s'aturen així mateix en les composicions que aquests i altres autors presentaren en alguns dels nombrosos certàmens literaris de l'època, tot exhibint Duran una sàvia combinació entre el recurs a la documentació arxivística i l'ús de la bibliografia especialitzada, així com una singular integració entre l'anàlisi literària (fins estilística, en ocasions) i l'aportació de dades merament historiogràfiques, sense que hi faltin tampoc els excursions vers el camp artístic o l'heràldica.

Val a dir, finalment, que entre la documentació del fons Duran guardada actualment a l'AHCC es conserva, annexa a una còpia anotada (de la mà del mateix Agustí Duran, amb esmenes formals i d'estil) d'aquest article, un text mecanografiat, també seu, de tres folis, indatat, que comença de la significativa següent manera: "Un cop publicat l'anterior article (...)"; en suma, es tracta de noves dades sobre els Ausiàs March i, més encara, sobre el seu llinatge i sobre el castell de Montcortès (la data de construcció del qual pot fer recular ara fins els darrers anys del segle xv), però ja no estrictament literàries, trobades per Duran entre el fons documental i bibliogràfic arribat a l'Arxiu de Cervera procedent de la col·lecció de Faust de Dalmaes i Massot (és a dir, l'anomenat *Fons Dalmaes*, de notable importància).

Altres publicacions sobre literatura catalana antiga

Durant un període del tram final de la seva vida, ja ancià, i bàsicament a cavall entre els anys 1970 i 1971, Agustí Duran i Sanpere publicà setmanalment, els diumenges, un article divulgatiu de tema cultural al *Diario de Barcelona*. Val a dir que, malgrat ésser en castellà el diari i per tant els articles, el nostre autor, qui els signava "A. Duran i Sanpere", hi tractava gairebé sempre temes catalans (i en català mirava de consignar noms de lloc i de persona i títols, almenys), ja fossin historiogràfics, artístics o arqueològics (els tres camps fonamentals de la seva activitat laboral) o ja fossin, més ocasionalment, referits a qüestions literàries o, com veurem en el darrer apartat del present article, a

qüestions de caire entre històric i popular (en podríem dir *antropològic*) que de vegades arriben a atènyer el camp de la filologia pel costat de l'onomàstica. Sigui com sigui, fóra esperable -si més no a partir d'un mer càlcul de probabilitats, atesa la distribució de les dedicacions erudites de Duran a diferents disciplines- que també en aquest vessant estrictament divulgatiu, al qual ens haurem de referir prou més sovint d'ara endavant, trobéssim alguna publicació relacionada amb el camp que ara ens ocupa, el de la literatura catalana antiga (ço és, medieval i moderna). I, efectivament, hem pogut localitzar en el fons Duran de l'AHCC almenys dos d'aquests articles dominicals que, malgrat una certa interdisciplinarietat inherent a l'autor, es poden adscriure bàsicament a aquest àmbit d'estudi; curiosament, malgrat que els articles no tenen res en comú, foren publicats en dos diumenges consecutius, en concret el 14 i el 21 de març de 1971.

El primer d'ells, intítulat simplement "Els Nostres Clàssics", és dedicat a glossar la col·lecció de llibres del mateix nom que, des de feia dècades, publicava l'editorial Barcino de Josep Maria de Casacuberta, i que llavors arribava precisament al número 100. Però aquesta efemèride, motiu de reconeixement per part de l'autor, no és esmentada fins el darrer paràgraf de l'article: a la resta es glossa la línia de la col·lecció, dedicada a editar textos catalans de les èpoques medieval i moderna (*literaris*, però en sentit molt ampli: incloent-hi per exemple les antigues *cròniques* i fins i tot *aplecs jurídics com Furs i Usatges*), des de Lull al *Tirant*, des d'Eiximenis a March, i més enllà, però sense descuidar el reguitzell d'obres *menors* que aquest període florent de la nostra literatura ofereix, i que molt sovint es trobaven fora de l'abast del lector actual. Duran, a més, aprofita per recordar els precedents d'aquesta iniciativa (com sengles "Biblioteca Catalana" de Marian Aguiló i de Ramon Miquel i Planas) i per destacar la labor dels curadors dels volums de la col·lecció, reconeguts especialistes (Pere Bohigas, Martí de Riquer, Miquel Coll i Alentorn, etc.), tot detenint-se, en un més extens paràgraf central, en un cas singular i, segons ell, *allixonador*: el del *Llibre dels Feits* confegit pel falsificador Roig i Jalpí en el segle xvii, però que, fins que Coll i Alentorn no en féu l'estudi definitiu, hom creia que era una crònica autèntica del segle xv, escrita per un inexistent Bernat Boades. És un cas avui ben conegut, però que en el moment de publicar aquest article constituïa encara una esclatant novetat en el món erudit català, digna de comentari.

El segon article ("El teatro en la iglesia y en la plaza"), publicat -com hem dit- una setmana després, reprèn precisament un tema a què ens hem referit

amplament més amunt: el de les representacions teatrals de tipus religiós vers els segles xv-xvi i més en concret el cas de la Passió de Cervera, en la seva versió antiga, deguda a Baltasar Sança i Pere Ponç. No caldrà reiterar, doncs, els aspectes bàsics ni alguns detalls significatius d'aquesta qüestió, que al capdavant Agustí Duran havia tractat i tractaria encara amb molta més profunditat, i que aquí tan sols apareixen en el marc d'un article divulgatiu, al costat d'altres elements similars, com ara la referència a unes funcions teatrals de caire popular celebrades a Sant Quintí de Mediona a finals del mateix segle XVI.

2.3. Aportació de Duran i Sanpere al coneixement de la literatura catalana contemporània

A diferència del que s'esdevé en l'àmbit de la literatura catalana antiga, en què entre les diverses aportacions bibliogràfiques d'Agustí Duran en sobresurten dues o tres d'especialment rellevants al costat d'altres més circumstancials o merament divulgatives, les aproximacions del nostre autor a la història o l'anàlisi de la literatura contemporània (segles XIX-XX), bo i incloure algun text destacable en si mateix o innovador en relació amb el seu context historicocultural, no conté de fet cap article veritablement especialitzat i, per tant, podem considerar en conjunt la seva aportació en aquest camp com una modesta contribució a la divulgació d'algun aspecte puntual, normalment enllaçat amb la història del país o, sobretot, com veurem, de la ciutat de Barcelona.

Tres sèries d'articles i guions

Nou són els textos del nostre autor, relacionats amb la literatura catalana contemporània, de què disposem, i curiosament podem agrupar-los en tres sèries de tres elements cadascuna, a partir de criteris no tant temàtics (car llavors escauria en algun cas relacionar textos de sèries diferents) com de tipus contextual, basats en la cronologia i en la modalitat de llur publicació.

La primera sèrie està formada per tres articles datats originalment a mitjan anys 40 en tant que guions radiofònics, i publicats tots tres l'any 1947 en dos toms consecutius de l'avui oblidada col·lecció *Barcelona, divulgación històri-*

ca que editava Aymà.¹⁰ Els dos primers es refereixen a Jacint Verdaguer, el més gran poeta de la nostra Renaixença, i de fet corresponen a dates d'emissió molt properes: "La Oda a Barcelona de Verdaguer" és del 5 de maig de 1945, mentre que "La fiesta del Corpus en la obra de Verdaguer" duu data final de 2 de juny del mateix any, de manera que podem pensar que foren elaborats a partir d'una mateixa aproximació a la poesia de mossèn Cinto, amb motiu del centenari del seu naixement,¹¹ malgrat que, estranyament, la seva publicació els situà en volums diferents de l'esmentada sèrie de llibres (respectivament en el III, p. 122-128, i en el IV, p. 86-95). Quant al seu contingut, destaca el fet que el discurs de Duran serveix tan sols de fil conductor per anar enllaçant tot de fragments de poemes de Verdaguer (en català, doncs),¹² que en un cas corresponen naturalment a la seva *Oda a Barcelona* (Duran aprofita per resseguir les parts del poema i alhora els indrets de la ciutat esmentats per Verdaguer, gairebé a la manera d'una visita turístic-literària) i en l'altre a sis poemes del llibre *Eucarístiques*, relacionats de prop o de lluny amb la festa del Corpus, motiu de l'article.

El tercer guió-article de la sèrie, finalment, és dedicat al novel·lista Narcís Oller, coetani de Verdaguer (i de Guimerà, amb qui formaria la tríada de noms culminants de la Renaixença, ja a les portes del segle xx), i ho és de fet amb motiu de la mateixa efemèride, que en aquest cas consta ja en el títol: "En el

10. Es tracta de llibres (més que no pas *quaderns*, atès el seu gruix) de caràcter miscel·lani on s'aplegaven, com es diu a la portada mateixa, els "textos radiados desde la emisora de Radio Barcelona por el Instituto Municipal de Historia de la Ciudad"; és a dir, en realitat són l'edició de guions radiofònics, en castellà, deguts a diversos autors relacionats amb l'esmentat Institut, entre els quals la firma del nostre autor (amb les inicials) és força freqüent. Recordi's que ja a l'inici del present article, en parlar del llibre *Viatge al voltant de món*, ens hem referit a les col·laboracions de Duran i de l'Institut que dirigia amb aquesta emissora.

11. L'inici del text publicat de "La Oda a Barcelona de Verdaguer" deu contenir un error d'impremta, ja que, malgrat constar la data "5-5-1945" al capdavant de l'article, aquest comença amb els següents mots: "Se cumple en este mes de mayo de 1946 un siglo desde que nació en el lugar de Folgaroles (...)". Això no obstant, una simple consulta a qualsevol obra de referència posa de manifest que l'eximi poeta nasqué a Folgueroles (Osona) l'any 1845.

12. És significativa, atesa la data de 1945 d'emissió radiofònica del guió (i 1947 de publicació en llibre), l'estratègia emprada per Duran i Sanpere per introduir l'ús no aïllat a una frase de la llengua catalana, mitjançant la citació sovintejada dels textos verdaguerians; i és significativa també, en aquest cas, l'ortografia correcta emprada en la seva reproducció, ja que, com se sap, les autoritats franquistes havien autoritzat el 1941, per primer cop després de la guerra, l'edició de les *Obres completes* de mossèn Cinto (ed. Selecta), amb la condició que s'hi emprés l'ortografia prefabricada, cosa que es repetiria encara en la segona edició, de 1946 (cf. Àlex BROCH, "La literatura catalana contemporània. Novel·la / poesia", dins Pere GABRIEL, dir., *Història de la cultura catalana*, X. Barcelona, Edicions 62, 1998, p. 54).

centenario del nacimiento de Narciso Oller". Es tracta del text més breu i, paradoxalment, el darrer quant a la data d'emissió (6 de juliol de 1946) però el primer a ser publicat en els toms d'Aymà (vol. III, p. 22-25), i val a dir que aquí l'estratègia d'introduir el català mitjançant la citació de l'obra de l'autor tractat arriba a tenir un caràcter gairebé absolut, ja que Duran no es dedica a anar comentant fragments de textos originals tot enllaçant-los, com en el cas de Verdaguier, sinó que es limita a introduir l'autor (que havia arribat a conèixer, car morí en 1930) i la seva obra (principalment en relació amb la ciutat de Barcelona, ben present en la narrativa olleriana), per donar pas tot seguit a la reproducció íntegra (o poc n'hi falta) d'un article clau d'Oller, en què aquest exposa la seva estètica literària amb motiu d'un comentari sobre pintura; i és així que aquest article ocupa dues terceres parts del text signat per les inicials d'Agustí Duran i Sanpere, qui, en acabat, ja només afegeix quatre línies de resum i comentari, hom diria que tan sols per tancar gentilment en forma de cercle la corresponent emissió.

La segona de les sèries anunciades a l'inici del present apartat data de deu anys més endavant (segona meitat de la dècada dels 50) i correspon a tres altres articles de temàtica similar (en un cas fins repetint el motiu central: Narcís Oller), publicats originalment dos d'ells en el *Diario de Barcelona* (anys 1954-55) i el tercer en un ulterior volum (ja l'any 1959) dels mateixos volums de l'editor Aymà (*Barcelona, divulgación històrica*), procedents de guions radiofònics, a què hem al·ludit ja en el paràgraf anterior; aquests tres textos, però, tenen avui en comú el fet d'haver estat reeditats (en el cas d'originals castellans, traduïts al català) en el llibre *Pels camins de la història* (Fundació Salvador Vives Casajoana, 1973), i concretament dins del seu apartat "Les lletres", al qual ens haurem de referir altres vegades d'ara endavant. Parlarem breument dels tres articles en l'ordre mateix en què apareixen en aquest llibre (on són consecutius, per cert), que correspon a més a l'ordre cronològic de les respectives primeres edicions.

El primer aparegué a l'esmentat diari el 22 de setembre de 1954, i duu un títol que pot resultar confús: "Maria Josepha Massanès i Maragall" (p. 97-99 de *Pels camins...*). En realitat, l'article és dedicat a glossar i contrastar la figura i l'obra de *dos* poetes barcelonins, emprant com a correlat la natura molt diferent dels carrers de la ciutat a què donen nom: si el gran Joan Maragall, d'obra exímia, es veu reflectit en el modern i amplós *passeig Maragall*, l'avui oblidada

Maria Josefa Massanés,¹³ poetessa menor de caire espiritual, deté la titularitat nominal d'un modestíssim carrer a l'angle superior del districte de Sant Martí, justament molt a prop d'on arrenca l'esmentat passeig Maragall. Agustí Duran enllaça amb mestria no solament aquestes dues figures contraposades i els respectius carrers, sinó que, entrant en el detall de llur poesia, apunta com divergeix des d'un punt de vista teològic la visió que un i altra tenen de la relació amb Déu i d'allò que n'esperen per assolir la pau: mentre Massanés es lliura al cel, Maragall, en el famós *Cant espiritual*, es ratifica en la vida. Diguem, a més, que Duran aprofita l'ocasió per bastir uns primers paràgrafs introductoris en què, amb l'excusa de situar els carrers en qüestió, explica als lectors la singularitat d'aquell sector de la ciutat, colateral a l'Eixample però urbanitzat ja temps enrere a causa del pas de la carretera d'Horta (l'actual carrer del Freser), i en reivindica el manteniment en contra de determinats projectes de continuació de l'Eixample.

El següent article, "Narcís Oller i Unamuno", havia aparegut també al *Diario de Barcelona* (en aquest cas l'11 d'agost de 1955) i ocupa les p. 100-102 de *Pels camins de la història*. Se centra en les relacions entre els dos literats esmentats al títol, i més concretament en les tres cartes que Unamuno envià a Oller després d'haver-lo conegut a Biscaia l'any 1897, i que figuren entre les més de dues mil peces de la correspondència literària rebudes pel novel·lista català, i que per aquelles dates, coincidint amb el vint-i-cinquè aniversari de la seva mort, havien anat a parar a l'Arxiu Històric de la Ciutat, que Duran i Sanpere dirigia. Fet i fet, les cartes d'Unamuno, que d'entrada parlen de Catalunya i de la literatura catalana i del caràcter català (molt en la seva línia d'*esperit dels pobles*, tan en voga en aquell temps i tan congeniada amb el seu país d'adopció castellà), aviat es giren a parlar de si mateix, cosa que, al marge de l'opinió que ens pugui merèixer, les converteixen en un valuós document per aproximar-se al pensament íntim i literari d'aquest complex personatge de l'anomenada *generació del 98*.

El tercer i darrer article de la segona sèrie, un poc més llarg (p. 103-106), duu un títol prou explícit: "El Llibre Verd d'Apel·les Mestres", i consta que

13. Així (a diferència del títol) n'escriu Duran el cognom dins el text, sempre amb accent tancat, si bé mantenint sovint la grafia arcaica *-ph-* en lloc de *-f-*. Aquesta escriptora, segons explica el mateix autor en l'article, tingué certa fama en el període 1840-1860. Aprofitem la nota per indicar que el títol original, al *Diario de Barcelona*, d'aquest article era més explícit: "Calles y poetas (Massanés y Maragall)".

havia estat publicat en primera versió, l'any 1959, al tom X de la ja esmentada col·lecció *Barcelona, divulgación històrica*,¹⁴ llavors editada per l'Ajuntament de Barcelona. Efectivament, la intenció de Duran i Sanpere és posar de relleu la figura de l'escriptor i artista Apel·les Mestres (1854-1936), part del llegat del qual havia pervingut també a l'Arxiu Històric de la Ciutat, i sobretot d'una de les seves obres centrals, el singular *Llibre Verd*, que és, en mots de Duran, “un àlbum personal on Apel·les Mestres anava arxivant dibuixos per centenars i milers a mesura que la vida familiar, les lectures o els esdeveniments generals els hi suggerien”. El tema de l'article, doncs, bo i glossant encertadament un personatge de certa importància en la literatura catalana de l'època modernista, avui massa poc conegut, resulta ser essencialment artístic, i no són les poesies o obres dramàtiques de Mestres les que ocupen les apreciacions principals de Duran i Sanpere, sinó els dibuixos de l'esmentat *Llibre Verd*, cosa que òbviament resta fora de l'objecte del present comentari.

Finalment, la darrera sèrie ternària referida a literatura catalana contemporània no està formada per articles pròpiament dits, sinó per uns altres textos elaborats per Duran com a guions radiofònics dins del programa divulgatiu esmentat abans, però amb la diferència que en aquest cas no ens consta que s'arribessin a editar en llibre ni de cap altra manera. Coneixem aquests textos, doncs, solament a partir de les còpies o originals mecanografiats que es conserven a l'AHCC. Es tracta en tots tres casos de textos en foli, pertanyents, com els del darrer grup, a la dècada dels 50, però amb una clara diferència interna: mentre els dos primers són del mateix any 1950 i s'adscriuen expressament a una mateixa sèrie temàtica, i a més resulten ser molt breus (ben just un foli i mig), en canvi el tercer, que pertany a una sèrie diferent i ve datat de 1957, és força més extens (quatre folis complets de cap a cap); tenen tots ells, això sí, un important tret en comú, que és, com veurem tot seguit, llur relació directa amb la ciutat de Barcelona.

Els dos textos de 1950 pertanyen concretament a una sèrie de guions compresos sota l'epígraf “La ciudad en sus poetas” (essent la ciutat *Barcelona*, evidentment), i es tracta dels que duen els títols específics de “Joaquín Rubió i Ors” (del 7 de gener de 1950) i “Poesía del puerto” (del 4 de març del mateix

14. Amb els termes invertits en el títol, i necessàriament en castellà: “Apeles Mestres y su *Libro Verde*”, p. 258-261.

any). El primer, per tant, és dedicat a la figura del primer gran poeta català del segle XIX, conegut amb el pseudònim de *Lo Gaiter del Llobregat*, a qui ja ens hem referit més amunt, a propòsit del discurs de contestació de Duran i Sanpere a la conferència d'ingrés de Jordi Rubió i Balaguer en la Reial Acadèmia de Bones Lletres; afegim-hi només, com a tret específic del guió radiofònic que ara ens ocupa, que Duran deté la seva atenció en un dels poemes de Rubió i Ors, justament l'intitulat "Barcelona", per tal de posar èmfasi en la visió romàntica, gairebé bucòlica, que a mitjan segle XIX aquest poeta tenia de la ciutat, en referència tant a l'aspecte físic (l'urbs i l'aleshores ufanosa plana on es troba enclavada) com a l'històric: el poema desemboca així en un plany (bastant a la manera de l'*Oda a la pàtria* d'Aribau) envers les antigues grandeses endutes pel vent de la història o arrabassades pels enemics. El segon guió de 1950, "Poesía del puerto", malgrat la seva brevetat, no és dedicat a un sol poeta barceloní sinó a comentar l'ambient singular del port marítim de la ciutat, en especial mitjançant la reproducció íntegra de dos poemes d'autors i de perfils literaris ben diferents entre si: d'una banda el discret sonet descriptiu "Clixé del Port" (1933), de Domènec Parramon, i d'altra banda "Oració barcelonina" de Josep M. López Picó, on aquest poeta noucentista, decantat vers un to religiós, empra el port solament com a correlat, marc i motiu, del seu propi estat d'ànim, i com un punt d'arrencada per endinsar-se paral·lelament en el mar i en el seu particular diàleg amb Déu: "Feu, Senyor, que jo us trobi dins la mar no molt lluny de la platja", diu un dels seus versicles.

El darrer text a què dedicarem la nostra atenció dins del present apartat és també, com hem avançat, un guió radiofònic, corresponent en aquest cas al maig de 1957, i té la particularitat de presentar internament un cert caràcter miscel·lani (el qual n'explica la major extensió, ja comentada); duu per títol "La ciudad en los papeles: un libro y una revista", cosa que dóna el to d'aqueix contingut divers, que resulta ser encara major a l'anunciat, ja que el text es divideix en no dos sinó tres parts o capítols perfectament independents: "Un libro" i "Una revista", certament, però després encara "Un diario". Tanmateix, tant aquest *diario* (una notícia a *La Prensa* sobre un viatge a la població siciliana de *Barcellona*, amb al·lusió a altres llocs homònims d'arreu del món) com l'anterior *revista* (notícia d'un estudi de Sebastià Mariner Bigorra sobre inscripcions llatines, aparegut a la revista especialitzada *Archivo Español de Arqueología*, amb majoria de referències a Barcelona) no són, com acabem de veure, de tema en absolut literari, de manera que aquí en podem prescindir, tot centrant-nos doncs en el primer apartat del guió: "Un libro". El *llibre* en qüestió

resulta ser *Barcelona, papers d'un estudiant*, de Josep Pla,¹⁵ on aquest autor, tot avançant en part l'ambient que havia de ser bàsic en *El quadern gris* de deu anys més tard, va fent desfilir una sèrie d'escenes característiques de la ciutat en el període 1913-19 (el de la seva residència a Barcelona amb motiu dels estudis universitaris), com ara el carnaval o el Corpus, o els ambients de la Rambla, el passeig de Gràcia o l'expansiu Eixample, etc. Queda clar, en definitiva, que en aquest com en altres textos la intenció de Duran i Sanpere és continuar divulgant aspectes històrics i urbanístics de la ciutat on aleshores residia i en la qual concentrava els seus esforços, i que els referents literaris utilitzats li serveixen bàsicament com a plataforma per a aquest propòsit.

El discurs de Cantonigròs

Enfront del reguitzell de nou articles o guions radiofònics -els tractats en l'apartat anterior- d'entitat sempre menor, el text que podem considerar més significatiu dins de l'àmbit temàtic que ara ens ocupa (si bé el depassa) és paradoxalment un que, com els darrers, no arribà a ésser publicat (si més no que en tinguem constància) i per tant fou i és molt poc conegut: es tracta del discurs "La cultura literària a la Catalunya Nova", pronunciat en la festa de Cantonigròs de l'any 1963,¹⁶ el text mecanografiat del qual (set folis majors profusament corregits per la mà de l'autor) es conserva amb la resta del fons Duran a l'AHCC. En aquest certamen osonenc, un dels focus de resistència cultural catalana més estables i influents de l'època, Agustí Duran fou convidat, com diu ell mateix en un dels paràgrafs inicials, remetent al programa de la jornada, amb "la missió de parlar de les terres de Lleida des del punt de vista

15. Duran l'introdueix dient-ne "el volumen quinto de las Obras Completas" de Pla, però és clar que no hem de pensar en l'edició definitiva, avui la més coneguda i l'única comercialitzada, de les *Obras completes* d'aquest autor (editorial Destino, en 44 volums), ja que aquesta no havia d'arrencar fins uns anys després, a partir de 1966 (començant justament pel famós *Quadern gris*, amb un estudi introductori global, no gaire menys famós entre els especialistes, a càrrec de Joan Fuster), sinó que es tracta lògicament de la frustrada temptativa d'obres completes a l'editorial Selecta, vigent entre 1956 i 1962 (cf. Marina GUSTÀ, "Josep Pla", dins Joaquim MOIÀS, dir., *Història de la literatura catalana*, vol. 10. Barcelona, Ariel, 1987, p. 129-189, esp. p. 173).

16. En el poble osonenc de Cantonigròs se celebrà, entre els anys 1944 i 1968 (en què donà pas a les itinerants Festes Populares de Cultura Pompeu Fabra), un certamen anual que integrava un concurs de poesia (i secundàriament d'altres gèneres) i una festa o reunió literària, amb motiu de la qual personatges rellevants de la cultura catalana i també catalanòfils estrangers solien pronunciar discursos de certa transcendència, com el que Agustí Duran fou convidat a oferir aqueix any 1963.

literari”, i d'aquest convit en resulta un dels textos més programàtics de l'autor, ja que, sense abandonar el to divulgatiu que caracteritza la major part de les seves aportacions en l'àmbit literari, es permet d'afegir-hi digressions de caràcter global (o també personal, tot evocant els seus orígens segarrencs), les quals, vistes en la perspectiva d'avui, constitueixen un valuós precedent de les transcendents formulacions sobre el *Ponent* català (llavors, però, Duran és clar que no emprava encara aquesta expressió, sinó que en deia “Catalunya Occidental o Catalunya Nova”) que pocs anys després havien de publicar personatges clau de les noves generacions, entre els quals aviat destacaria Josep Vallverdú.¹⁷

L'autor comença el seu parlament amb una relativament llarga introducció (un foli i mig) en què es combina la *captatio benevolentiae* de rigor i un primer apunt de reflexió col·lectiva, en aquest cas entorn de “l'oposició existent entre el poeta i l'historiador” i també en relació amb la successió de les generacions, car ell es presenta si mateix com “un vell entre els joves” i com a “historiaire en mig d'un estol d'escriptors”, i més encara, com “un home eixarreït en la constant observació de les coses passades i mortes”, marcant expressament la distància respecte als membres de la generació més jove que duia el pes del certamen de Cantonigròs, als quals es dirigeix en segona persona (ja a la primera frase del discurs en diu “la vostra festa”): “vosaltres, conreadors de la literatura viva, de l'esperit creador (...), si heu cercat el contrast, si heu volgut fer la comparança de dues maneres de viure en el món de les lletres, així mateix us agraeixo la designació”. Tanmateix, una tan ressaltada dualitat es resol per part de Duran i Sanpere (qui, al capdavant, no ho oblidem, era un humanista integral) tot indicant que “sovint aquesta oposició és més aparent que real”, ja que “en l'essència íntima de l'esforç posat en el propòsit”, i malgrat que “la forma externa de les realitzacions d'un i altre” sigui efectivament ben diferent, tots dos, historiador i literat, “malden per la fidelitat de l'expressió” i, a més, encara “podríem trobar extenses zones de coincidència entre l'expressió historiogràfica i la poemàtica”, una afirmació que ratifica tot posant com a exemples d'integració les antigues *Cròniques* (i en especial l'estil de prosa de Ramon Muntaner) o bé obres contemporànies com *El Pont de la mar blava* de

17. El llibre *Proses de Ponent* de Vallverdú fou finalista del premi Pla el 1969 i, editat l'any següent, se'l considera la fita a partir de la qual circularia el mateix terme de *Ponent*, però cal tenir present així mateix la publicació, el 1967, del volum col·lectiu *Lleida, problema i realitat*, amb textos de Josep Lladonosa, Francesc Porta, Simeó Miquel, Josep Vallverdú i Joan Gabernet.

Nicolau d'Olwer. Comptat i debatut, conclou Duran i Sanpere, "la circumstància que més els allunya és el bagatge: l'historiador va sempre afeixugat per la baluerna dels documents i altres testimonis, mentre el poeta en té prou amb vessar el tresor de la seva sensibilitat en el llenguatge viu i esmaltat que li brolla de l'ànima". Dues maneres de fer, al capdavant, que el nostre autor coneixia personalment, bé que, no cal dir-ho, amb una molt més gran dedicació per una que per l'altra, cosa que valdria també per a altres membres de la seva generació, com ara Ferran Soldevila, o d'altres, com Rafael Tasis o Maurici Serrahima, per posar només tres noms.

Però no és a aquesta interessant qüestió entre història i poesia que Duran dedica el seu parlament, sinó que tot seguit se centra en el tema que li havia estat encomanat: el que, segons hem vist abans, descriu com "les terres de Lleida des del punt de vista literari", o, en el títol mateix del discurs, com "la cultura literària a la Catalunya Nova". Vista la indefinició del marc geogràfic que li pertoca (car és evident que aquí, com gairebé sempre, la *qüestió de noms* és pertinent), es veu forçat a fer-ne una descripció de bon començament: "parlo de les terres que són més avall del Montsec i del Riubregós".¹⁸ I és arribats en aquest punt que la reflexió de Duran i Sanpere, empès a justificar la seva pròpia delimitació territorial, adquireix aquell to global que abans hem identificat com un dels precedents notables de les formulacions *ponentines* que Vallverdú i altres posarien en circulació, com hem vist, a finals de la mateixa dècada dels 60 i principalment dins de la dels 70.

Resumidament, el moll de l'os del discurs de Duran (que temàticament podem situar a cavall entre la lingüística, la literatura antiga, i l'actual) es pot dividir en tres parts, la primera i la darrera de les quals tenen un caràcter més general i interpretatiu que la segona, més descriptiva i concebuda com una successió històrica de fets puntuals, de manera que el conjunt adquireix una certa circularitat, ben adequada per explicar a un públic no ponentí les especificitats de la cultura en aquest territori.

18. Fins n'assaja una relació: "concretament [parlo] de la Segarra, el Pla d'Urgell, les Garrigues, el Segrià". Però és clar que no hem de veure-hi les demarcacions avui vigents oficialment (car llavors fóra notori que hi manquen almenys la Noguera i l'Urgell), i ni tan sols les instaurades en època republicana (recordem, per exemple, que el Pla d'Urgell nasqué legalment l'any 1988), sinó les comarques naturals tradicionals, on les denominacions *Pla d'Urgell* i *Urgell* eren equivalents, i englobaven si més no la major part de l'actual *Noguera*, inclosa sens dubte la ciutat de Balaguer.

La primera d'aquestes tres parts se centra en la qüestió lingüística, i significativament comença amb uns mots que, sobretot en aquell moment, són com una declaració de principis: "Tota aquella terra catalana que coneixem amb el nom de Catalunya Occidental (...)". En aquesta línia, l'argumentació de Duran i Sanpere, tot i posar de relleu que en aquestes terres existeixen uns trets dialectals específics (parla de "matisació fonètica" i d'altres fenòmens "que els dialectalistes estudien adeleradament"), consisteix a treure importància a "unes característiques del llenguatge que no arriben, ni de molt, a donar-li una personalitat filològica pròpia, com és el cas de les terres valencianes o de les Illes"; és a dir, que, segons Duran i Sanpere, el parlar nord-occidental (terme encara no emprat per ell, lògicament, car la seva propagació arrenca dels anys 70 i 80, sobretot a partir de la GEC i del manual *Els parlars catalans* de Joan Veny) té una certa vigència i algunes especificitats remarcables, però no una entitat suficient per ser considerat com un més en el concert dels grans blocs dialectals del català. Es tracta, sens dubte, d'una visió objectivament discutible, amb la qual avui els especialistes en la matèria difícilment podrien estar d'acord,¹⁹ però que creiem que s'ha d'entendre justament en el seu context, el d'uns anys en què planava sobre el país l'amenaça de la desagregació de la província de Lleida, fomentada per un *leridanismo* de ferum anticatalana i per un *lleidatanisme* miop que se sentien forts des del poder local, i llavors enlairats encara pel projecte de creació d'una nova *región del Ebro*, amb l'excusa de la qual *Lérida* havia de passar de *Cataluña* a *Aragón*.²⁰ És enfront d'aquestes circumstàncies, tendents a presentar les *terres de Lleida* com una àrea híbrida i en tot cas no purament catalana (una mena de tòpic que fins abans d'ahir encara cuejava), que Duran reacciona, fidel a la realitat del país, i, davant d'un públic bàsicament oriental, els proposa de no caure ells també en el parany de considerar aquella regió com un apèndix mig impropí, sinó que el sentin com un sector més de la nació cultural i històrica que tots plegats, malgrat les diferències generacionals i de formulacions, es disposaven a defensar en aquell temps difícil.

Tot seguit, i encara dins d'aquesta primera part del discurs central, l'autor introdueix un parell més de nocions en l'anàlisi de la situació lingüística de

19. Cf. p.ex. Joan VENY, *Introducció a la dialectologia catalana*. Barcelona, Enciclopèdia Catalana, 1986, p. 31-38; o Ramon SISTAC, *El català d'Àneu. Reflexions a l'entorn dels dialectes contemporanis*. Esterri d'Àneu, Consell Cultural de les Valls d'Àneu, 1998, p. 27-34.

20. Qui vulgui aprofundir en el tema farà bé de llegir, entre altres, el llibre *Lleida: ni blancs ni negres, però espanyols*, de Miquel Pueyo (Barcelona, Edicions 62, 1984).

Ponent. D'una banda, pel que fa a l'esmentada distribució dialectal, i en part contradient tot just la seva idea de la manca de "personalitat filològica pròpia", entra en el detall intern segons el qual "la cosa és més difícil" des de la perspectiva nadiua, ja que "podem destriar el parlar de la ciutat de Lleida del parlar de la Segarra Alta o Baixa, del del Pla d'Urgell, del de Segre amunt, o la Ribera del Sió, o bé concretament de Balaguer o de Tàrraga". És clar que Duran i Sanpere no és pas un lingüista, i doncs s'absté prudentment de fer una descripció estructural dels trets fonètics, morfològics, sintàctics o lèxics que caracteritzen aquests parlars,²¹ i tanmateix podem considerar encertades les seves apreciacions generals en aquest nivell, les quals òbviament són el fruit de molts anys d'observació per part d'un intel·lectual especialment dotat per copsar els fets objectius amb tots els seus detalls i matisos; en aquest sentit destaca pel seu valor intrínsec, atès que llavors n'hi havia molt pocs precedents, la relació parcial de llocs on es dóna el parlar *xipella*: "Un nucli de pobles, entre els quals Guspí, Viver i Les Oluges, sembla el més viu. Un altre grup equivalent el veiem a Rocallaura, Montblanquet i Vallbona de les Monges, i encara en trobem una altra ratlla que passa per Pavia, Talavera, Santa Coloma de Queralt i Les Piles". D'altra banda, Duran assaja de donar compte d'una "estratificació vertical", la qual "ve a respondre als diversos estaments socials" i complementa o s'encreua amb el "mosaic lingüístic estès horitzontalment" que representen aquells dialectes o parlars; som, doncs, davant d'una formulació de tipus sociolingüístic, la qual cosa, malgrat la seva modèstia (es tracta ben just d'un apunt, aviat abandonat), significa el 1963 que l'autor estava prou al dia dels plantejaments innovadors en aquesta línia, que just aleshores començaven a fer forat.²² En

21. Poc després, en aquest sentit, commina els veritables especialistes perquè facin la feina que ell tan sols gosa apuntar: "Caldrà esperar que Sanxis Guarner ens precisi els possibles mossarabismes sobrevivents en el lèxic lleidatà; que Joan Coromines interpreti els topònims, o Antoni M. Badia estableixi les variants fonètiques, i que Gili Gaya, lleidatà il·lustre, concreti en lleis científiques les observacions disperses que fins ara han estat fetes". Val a dir que la tercera edició (l'edició clau, refosa a partir d'un original de 1933) de *La llengua dels valencians*, de Manuel Sanchis Guarner, havia estat publicada l'any anterior (1962), a l'igual que la llavors important *Gramàtica catalana* (ed. Gredos) d'A.M. Badia i Margarit, mentre que Joan Coromines encara havia de publicar no solament el transcendental *Onomasticon Cataloniae* (1989-97) sinó també els dos volums previs d'*Estudis de toponímia catalana* (1965-70), de manera que tan sols era conegut a partir dels diversos estudis publicats en forma dispersa en revistes especialitzades d'arreu del món. Pel que fa a Samuel Gili i Gaya, escau anotar que ja l'any 1932 havia publicat el seu *Estudi fonètic del parlar de Lleida* dins d'una miscel·lània d'homenatge a mossèn Alcover.

22. Al marge d'alguns precedents que avui qualifiquem de presociolingüístics (p.ex. el llibre *Poliglòtisme passiu*, de Delfí Dalmau, aparegué l'any 1936), hom considera com a data fundacional de la sociolingüística el 1953, en què Uriel Weinreich publicà *Languages in Contact*. Pel que fa a Catalunya, podem prendre com

concret, distingeix tres nivells, i, a més de la seva mateixa singularització, resulten altament interessants els comentaris amb què Duran acompanya cadascun, car els podem interpretar com un reflex de l'estat de coses en aquell moment (i en especial des de l'òptica personal d'un cerverí de classe alta trasplantat a Barcelona des de mig segle enrere): el parlar del "poble rural, que conserva totes les variants locals"; el del "comerciant i tot aquell que manté constants relacions exteriors, que procura perdre el *deix* del poble natiu i de vegades s'hi esforça en excès"; i, finalment, "l'home de carrera, l'home de lletres, desplaçat sovint, que ja ha perdut l'accent lleidatà" i fins i tot "es mostra estranyat si alguna vegada l'hi endevinen".

Clou aquesta part, mig confonent-se amb les descripcions dialectals i socials anteriors, un cert apunt de to reivindicatiu, amb el qual Duran recupera, per tancar-la provisionalment, aquella visió global alhora reflexiva i imprecativa que ja hem comentat abans. És a propòsit d'aquelles variants de parla que llança una proposta clau, en els termes següents: "aquestes formes dialectals, tan legítimes com d'altres, podrien donar una riquesa insospitada a la literatura -novel·la, teatre, costumisme- si fossin emprades degudament per escriptors d'aquestes terres" (cosa que, segons afegeix tot seguit, alguns ja han fet: posa aquí l'exemple d'Iglésies Guizard i, sobretot, del poeta contemporani Jaume Agelet i Garriga, qui "es complau a usar mots i frases lleidatans" a desgrat de la gran diversitat geogràfica dels peus d'impremta dels seus llibres).²³ I rebla el clau poc després: "aleshores, aquelles formes tingudes per ruralismes menyspreables pendran carta de naturalesa honorable en la llengua literària". Duran i Sanpere, per tant, és ben conscient (malgrat que alguns "homes de lletres" s'estranyin que els en descobreixin l'origen) del deure de l'escriptor, no tant per lligar-se de mans i peus a emprar modismes locals, com per emprendre la tasca d'elevant-ne una part al nivell de la *llengua literària* (expressió fins aleshores equivalent gairebé del que avui en diríem *estàndard*), és a dir, per fer-los participar en la llengua catalana comuna sense marca de minusvalidesa:

a referència, malgrat que el seu contingut està avui ja superat, l'edició el 1964 del volum miscel·lani d'Antoni M. Badia i Margarit *Llengua i cultura als Països Catalans*, format tanmateix per textos publicats originalment entre 1955 i el mateix 1964.

23. Josep Iglésies i Guizard (1873-1932) fou autor, a banda d'alguna peça dramàtica i de l'assaig *Segarra i Conca de Barberà per la Mare de Déu del Tallat* (1906), d'alguns volums de poesia, entre els quals *Segarrenques* (1917) i *Corrandes segarrenques* (1925). Més conegut, Jaume Agelet i Garriga (1888-1960) és considerat un dels principals poetes catalans d'origen lleidatà, adscrit a una estètica postsimbolista; l'IEI publicà en 1984 les seves *Poesies completes*.

pràcticament fil per randa allò que el mateix Pompeu Fabra aconsellava, per exemple, en el ja clàssic article “La tasca dels escriptors valencians i balears”, de 1920.²⁴

La segona part del discurs, veritablement central (almenys des del punt de vista que respon a la demanda dels organitzadors de Cantonigròs, relacionada amb la literatura), arrenca tot seguit i consisteix, com es diu en la seva primera frase, a “establir el panorama històric de la cultura lleidatana”. Duran i Sanpere es cura en salut, però, i declara d’entrada que una tal comesa “és tasca de l’Institut d’Estudis Ilerdenses”, si més no per quan aquest “tingui enllestit el catàleg bibliogràfic en el qual treballa fa molts anys”.²⁵ Posat tanmateix a la feina, declara d’entrada els límits de la seva exposició, que tan sols intentarà “resseguir alguns exemples, de vegades de valor antològic, escampats al llarg de totes les èpoques, sense l’ambició d’exhaurir el tema”.

El que trobem a continuació, per tant, és el recorregut que Agustí Duran proposa sobre “algunes figures conegudes o representatives”, així com “algunes institucions de més elevada significació”, i és simbòlic que comenci la relació per les *Homilies d’Organyà* però que s’excusi de fer-ho, ja que no solament aquest text es pot considerar un document aïllat, i en tot cas escassament literari, sinó que òbviament la vila d’Organyà (Alt Urgell) es troba fora del marc geogràfic establert prèviament per l’autor. La primera fita literària d’aquestes terres, així doncs, és el trobador Cerverí de Girona, identificat de feia poc amb Guillem de Cervera, personatge històric i alhora autor també d’alguna obra literària (els *Proverbis*),²⁶ i entre els elements que aniran desfilant pels paràgrafs

24. Article actualment reimprès en diverses ocasions i llocs; potser el que és més a mà és en el volum 28 de la popular MOLC (Edicions 62): *La llengua catalana i la seva normalització* (1980), compost tot ell per textos de Fabra, entre els quals altres que tracten la mateixa qüestió, com ara “Filòlegs i poetes”, de 1918, o “L’obra de depuració del català”, de 1924. Aconsellem també la consulta de Xavier LAMUELA & Josep MURGADES, *Teoria de la llengua literària segons Fabra* (Barcelona, Quaderns Crema, 1984), així com les actes del molt més recent *Simposi Pompeu Fabra* (Barcelona, Institut d’Estudis Catalans, 2000).

25. És molt possible que Duran es refereixi als successius quaderns de l’*Exposició bibliogràfica leridana* (o de l’equivalent *cervariense* entre els quals el 1976 n’havia de veure la llum precisament un dedicat a la “Bibliografia cervariense de Don Agustín Durán i Sanpere”) que efectivament l’IEI anà publicant durant dècades com a avançament, segons consta en les respectives portades, d’un *Catálogo* que finalment no arribaria mai a veure’s completat com a tal. Aprofitem per anotar que, com hem vist en una citació fa poc, Agustí Duran, en esmentar el nom en català d’aquesta institució, emprava el gentilici cultista *ilerdenses* (no pas estrictament castellà) en lloc de l’actual *ilerdencs*, fruit d’una poc recomanable hibridació entre arrel culta i sufix actual.

26. Fou Martí de Riquer qui demostrà, a partir de sengles estudis apareguts en el *Boletín de la Real*

següents no ens ha d'estranyar de trobar les institucions, les obres i els autors en l'estudi dels quals havia tingut precisament algun paper Agustí Duran: així és que constitueixen una bona part del seu discurs les referències als fragments catalans del *Tristany* i al *Misteri de Passió* cerverins, així com als nostres jueus, als Ausiàs March de Montcortés, a les antigues escoles de Gramàtica o a la mateixa Universitat de Cervera, enmig lògicament d'al·lusions a altres figures destacades, com ara els poetes Arnau d'Erill, comanador de Barbens (s. xv), o Francesc Vicent Garcia, el famós rector de Vallfogona, principal figura del Barroc català, sense oblidar personalitats més modernes com Josep Pleyan de Porta, Lluís Roca i Florejacs, el pare Francesc Sanahuja, Magí Morera i Galícia, Josep Estadella i, és clar, Màrius Torres; pel que fa a les institucions, Duran fa referència, a més de les ja esmentades, al monestir de Bellpuig de les Avellanès, a l'Acadèmia Mariana i els Jocs Florals de Lleida i, naturalment, a l'antiga Universitat o *Estudi General* de Lleida, mentre que, pel que fa a les que tenien una destacada activitat en el moment en què ell duia a terme aquest resum panoràmic, pot resultar simbòlic que esmenti, després de l'encara franquista Institut d'Estudis Ilerdenses, el resistencial Centre Comarcal Lleidatà de Barcelona, al qual dedica uns qualificatius que estalvia per a altres entitats: "fornal d'inquietuds; recer de tota acció ennoblidora; confluència de voluntats i lligam espiritual dels elements dispersos".

I s'arriba així a la darrera part, breu però substancial, del discurs que Agustí Duran pronuncià a Cantonigròs el 1963: una cloenda que, com hem dit abans, reprèn l'alè integrador (en doble sentit: visió sintètica dels fets diversos i voluntat de lligar amb la resta de Catalunya, no sense un cert punt reivindicatiu) que ja havíem trobat a l'inici del que hem anomenat el moll de l'os d'aquest document. L'afirmació amb què enceta aquests darrers paràgrafs és ben clara i definidora: "Les terres lleidatanes són com les altres terres catalanes" -cosa que és complementada més que no contradita pel que segueix: "amb les mateixes inquietuds literàries, matisades tal vegada per certes diversitats locals de paisatge i

Academia de Buenas Letras de Barcelona els anys 1950 i 1959-60, que Guillem de Cervera, autor dels *Proverbis* (una extensa obra didàctica en vers), i el famós trobador Cerverí de Girona (un dels més prolífics, de qui ens han pervingut 119 composicions en provençal) foren una mateixa persona (cf. M. de RIQUER, "Guillem de Cervera, també dit Cerverí de Girona", dins *Història de la literatura catalana*, I. Barcelona, Ariel, 1982, p. 125-161; o, del mateix autor, *Los trovadores*, III. Barcelona, Planeta, 1975, p. 1556-1589). És sabut, això no obstant, que Joan Coromines, qui tingué cura també de l'edició de les seves obres, mantingué sempre la convicció que es tractava de dos personatges netament diferenciats.

d'esperit". Però perquè quedi clar, reafirma: "El guspireig de localismes no és pas signe de secessió sinó contribució voluntària d'integració a la cultura catalana de la riquesa pròpia". Més enllà d'una tan rotunda declaració de principis, però, Duran no cau en la ingenuïtat de no veure els problemes que, especialment en aquell moment, dificulten la desitjada integració, i que (a més de les generals: "ni escoles ni mitjans de difusió") vénen de totes dues bandes: per un costat, les mancances pròpies de Lleida, que l'autor no fa explícites (potser no podia) però sí apunta (en relació sobretot amb la seva situació fronterera), i per l'altre costat, com complementant-ho en forma de cercle viciós, el desassistiment per part del centre (és a dir, Barcelona), del qual Duran es queixa implícitament en comminar "la ciutat conscient, cap i casal indiscutible" a estar "constantment present als indrets d'iniciativa cultural" tot ajudant "a l'alçaprem dels destorbs", i això al capdavant "no solament per generosa comprensió, sinó per egoisme", i "no per por de perdre ni el lligam ni l'hegemonia, sinó per estalviar lentituds i tardanies eixorques que poden malmenar l'esforç". Hom podria opinar, avui, que són mots tebis o prudents, o velats per la retòrica de la diplomàcia, però ben cert que l'any 1963, sortits de la veu d'una persona tan respectada com el *senyor Duran*, havien de tenir l'efecte d'un impuls esperonador, si no d'una veritable consigna.

2.4. *Aproximacions de Duran i Sanpere a la història de literatures no catalanes*

Per cloure el capítol dedicat a les relacions d'Agustí Duran amb el món de la literatura, i un cop ja repassades tant la seva ocasional activitat creativa com les diverses contribucions a l'estudi o la divulgació de la literatura catalana, farem encara una ullada a les seves tampoc no molt nombroses aportacions al coneixement històric d'alguna qüestió puntual pertanyent a literatures diferents de la nostra. Es tracta de *set* aportacions que sens dubte podem incloure entre les de caire merament divulgatiu o, en tot cas, una significació menor dins del conjunt de la seva obra: sis articles o guions radiofònics (dues menes de textos que, com ja hem vist en els capítols anteriors, sovint s'interrelacionen en l'activitat del nostre personatge), que dividirem en dos grups de tres en funció de llur tema (ja que almenys un d'aquests grups presenta una forta unitat de contingut, entorn de la figura de Cervantes), i, finalment, una singular publicació a cavall entre l'assaig divulgatiu i el lleure creatiu, la nadala *Viajes a la luna*, de la qual ens ocuparem de forma aïllada.

Tres notes cervantines

Certament *tres* són els textos, tots ells divulgatius, però tanmateix significatius tot just a causa de la seva acumulació i la seva complementarietat temàtica, que Agustí Duran dedicà a l'exímia figura de Miguel de Cervantes i més concretament a la seva principal creació literària, el mundialment famós Don Quixot de la Manxa. Val a dir que tots tres foren inicialment uns dels guions radiofònics a què ja hem fet referència en diverses ocasions, i que dos d'ells, els més reculats des d'un punt de vista cronològic, han estat reproduïts en dues ocasions: primer, en castellà, en sengles volums (III i IV) dels també ja esmentats reculls miscel·lanis d'Aymà, *Barcelona, divulgación històrica*, tots dos de l'any 1947; i posteriorment, ja en català i lleugerament modificats, en el capítol "Les lletres" del llibre *Pels camins de la història* (1973), al qual hem al·ludit així mateix a propòsit d'altres escrits comentats en capítols anteriors del present article. Pel que fa al tercer text d'orientació cervantina, de data més avançada i un caràcter força diferent, no ens consta que hagi estat publicat, i el coneixem tan sols a partir de l'original mecanografiat que se'n guarda en el fons Duran de l'AHCC.

El primer dels textos en qüestió, publicat sota el títol de "Don Quixot i Barcelona" en la seva versió definitiva (*Pels camins...*, p. 79-81),²⁷ és bàsicament dedicat a glossar les elogioses referències de l'autor castellà a la ciutat de Barcelona, centrant-se lògicament en *El Quixot* però al·ludint també a la menys coneguda lloança que en féu a la novel·la *Las dos doncellas*, on n'arriba a dir "flor de las bellas ciudades del mundo", "ejemplo de lealtad" i coses per l'estil. Així mateix, Duran repassa les referències locals en l'obra cervantina, les quals permeten arribar a la conclusió que l'autor castellà degué conèixer i certament admirar Barcelona, però que s'estigué de donar detalls de les possibles

27. Estranyament, no consta al final d'aquest capítol de *Pels camins de la història* l'habitual referència a la primera edició del text en qüestió, cosa que podria fer creure que es tracta d'un escrit inèdit de Duran i Sanpere. Però no és així, sinó que hom pot comprovar que correspon a l'article publicat a *Barcelona, divulgación històrica* (III) sota el títol de "Otra vez Don Quijote en Barcelona" (p. 238-242), pertanyent a la sèrie "Repaso de libros" a què s'adscriuen altres textos del mateix volum i d'altres, i datat (en tant que guió radiofònic, com hem dit) el 25 de març de 1945. Això no obstant, resulta evident que la versió de 1973 no és una mera traducció al català de l'original de vint-i-cinc anys enrere, ja que hi ha diversos canvis notoris, començant pels tres paràgrafs introductoris de l'article, que són suprimits, i continuant amb l'addició de noves referències actualitzades en el seu interior.

localitzacions de la peripècia en terra catalana del seu personatge, cosa que d'alguna manera és ratificada per la nul·la o dubtosa catalanitat dels personatges secundaris trobats aquí per Don Quixot (amb una famosa excepció: el bandoler Perot Rocaguinarda, o *Roque Guinard* a l'obra).

El segon guió de tema cervantí esdevingut article es troba publicat dins *Pels camins de la història* precisament a continuació de l'anterior amb el títol de "Nova contribució de Catalunya a la coneixença de Cervantes" (p. 82-86), i en aquest cas sí que hi figura l'habitual nota final amb la indicació de la seva procedència, on s'especifica que una primera versió havia estat publicada a *Barcelona, divulgació històrica*, IV, p. 75-80. Aquest escrit, relativament llarg, es troba dividit clarament en tres parts, dedicades cadascuna d'elles a una d'aqueixes *contribucions catalanes* sobre el Quixot o el seu autor, esdevingudes entorn de la data d'elaboració del guió original, és a dir, a mitjan dècada dels 40. La primera és la publicació a l'editorial Joventut de Barcelona, el 1944, d'una nova edició del *Quixot*, a cura de Martí de Riquer, la qual representava una digna recuperació del text primigeni i alhora una lloable popularització de l'obra, a causa de les assequibles característiques de l'edició; a més, aquest fet dóna peu a Duran per comentar altres publicacions cervantines catalanes, com algun fascicle del col·leccionista Joan Sedó (ja al·ludit en l'article anterior) o una nova biografia de Cervantes a cura de l'escriptor Sebastià Juan Arbó. Una bona segona part de l'article ens toca de més a prop encara, ja que és dedicada a comentar la publicació del cerverí Josep Salat i Fornells, *Sendas de olvido*, que és, com sabem, una fabulació a propòsit del lapse de viatge entre Saragossa i Barcelona que féu Don Quixot però del qual Cervantes no dóna cap apunt; Salat, tot imitant amb gràcia i bons resultats l'estil del novel·lista castellà, inventa les peripècies del seu personatge a Lleida, Tàrrrega i, sobretot, Cervera, on lògicament són majors el detall i la versemblança, inclosa la figura d'un barber *Gomis* en qui es pot veure el personatge real de l'arxiver Frederic Gómez, mà dreta durant dècades del mateix Agustí Duran. Escau afegir, a més, que Salat Fornells fou no només l'autor sinó l'editor i fins l'impressor d'aquest curiós llibre, avui una veritable joia bibliogràfica. El tercer tema o *contribució* cervantina en què Duran es deté bona part de l'article és l'aparició del llibre *Historia gráfica de Cervantes y del Quijote*, el qual, amb mots de Duran, és "publicat a Madrid, però signat per dos autors catalans: Joan Givanel i Agustí Calvet (Gaziel), noms als quals cabria afegir el de Joan Amades, que va col·laborar a l'obra amb diverses aportacions"; en resum, es tracta d'un magnífic volum, farcit d'informacions i d'agudes precisions dels autors, però sobretot d'una ingent documentació gràfica, a base de recopilar "les il·lustracions que

les mil i mil edicions del Quixot han motivat”, inclosos els sovint polèmics retrats del mateix Cervantes, així com les figuracions fetes dels seus protagonistes, Don Quixot i Sanxo Panza. Finalment, a manera d'epíleg, Duran relata encara un episodi viscut personalment per ell a Madrid el maig de 1946, amb motiu d'una gran exposició cervantina, i centrat en l'anècdota d'un igualadí que creia haver descobert que Cervantes no era nat a Alcalá d'Henares sinó a la població manxega d'Alcázar de San Juan, tema ja discutit pels especialistes i al cap i a la fi resolt pel nostre autor amb una extraordinària dosi de diplomàcia no exempta d'humor.

En tercer i darrer lloc, com hem anunciat abans, disposem del text d'un guió radiofònic (i en aquest cas només guió, és a dir, que no ens consta ara com ara que fos publicat en lletra impresa) de tema també cervantí però data prou distinta, ja que al peu del text consta que correspon al butlletí emès el 2 de maig de 1953. El seu títol ja *sona* diferent: “De cómo Don Quijote y Sancho entraron por segunda vez en el Pueblo Español de Montjuich”, i efectivament és ben diferent el caràcter del text, ja que no es tracta pas d'una glossa de l'obra cervantina ni de la notícia cultural de publicacions entorn del tema, sinó d'una recreació literaturitzada de la presència simbòlica dels personatges esmentats en el recinte del Poble Espanyol de Barcelona, amb motiu d'una determinada celebració. Però aquesta és la clau: la literaturització. En lloc de comentar les dades del cas, aquest cop Duran opta per confegir una sèrie de paràgrafs imitant l'estil de Cervantes (com Salat Fornells a *Sendas de olvido: vet ací un possible referent bàsic*) o en algun cas plagiant o referint literalment alguna de les seves frases, sobretot les dedicades a la lloança de la capital de Catalunya, en part comentades abans. Pel que fa a la “segunda vez” del títol, té relació amb als actes que també entorn de Cervantes tingueren lloc al mateix Poble Espanyol l'any 1929, en el marc de la cèlebre Exposició Internacional de Barcelona. Es tracta, en definitiva, d'una mostra virtualment inèdita de la prosa que un Duran i Sanpere posat en disposició de literat, lluny de l'erudició com poques altres ocasions, era capaç de tramar, i això al servei d'un objectiu, com tantes altres vegades, merament divulgatiu d'un fet cultural relacionat amb la ciutat a la qual llavors dedicava els seus principals esforços.

Uns altres tres apunts amb Barcelona de fons

Seguint en la línia anterior, els altres tres textos de Duran i Sanpere referits a personatges o aspectes puntuals de literatura no catalana tenen també la ciutat

de Barcelona com a comú denominador i motiu d'existència; dos d'ells, a més, nasqueren també com a guions radiofònics, i el tercer com a article breu al *Diario de Barcelona*; d'altra banda, dos serien reproduïts en català a *Pels camins de la història*, mentre que un altre sembla haver restat inèdit: pautes, en definitiva, que segueixen les dels textos de caràcter igualment divulgatiu de què ens hem ocupat en apartats i capítols anteriors.

El text que, segons acabem de dir, no veuria la lletra impresa (si més no que ens consti) és dedicat a "Miguel de Unamuno" (n'és també títol) i pertany a la sèrie de guions "La ciudad en sus poetas" a què ja ens hem referit dins del capítol dedicat a les aportacions menors de Duran a la literatura catalana contemporània, atès que almenys uns altres escrits de la mateixa sèrie estaven dedicats respectivament a la figura de Rubió i Ors i als poetes que han cantat modernament el port de la ciutat; a més, és ben clar que aquesta sèrie té una unitat no només temàtica sinó cronològica, ja que tots els guions al·ludits pertanyen a una mateixa data: 1950. Efectivament, el que ara ens ocupa duu al peu la indicació que correspon al butlletí núm. 276, i en concret del 14 de gener d'aqueix any. El seu esquema és senzill; en una primera part destaca que l'adust Unamuno "no pareció tenerle mucho apego a Barcelona" (es podria dir que per incompatibilitat de caràcters: opinava aquest escriptor que la nostra capital tenia a principis de segle xx massa amor per l'estètica i en especial per les façanes -recordem que era l'època de floriment del modernisme), però en una segona se n'apunten les significatives excepcions: l'admiració que Unamuno sentia per Joan Maragall d'una banda, i d'altra banda per la catedral de la ciutat. Així, la tercera i darrera part del guió, que n'ocupa ben bé la meitat, és dedicada simplement a reproduir extensos fragments del poema en què l'escriptor basc (és a dir, nascut a Biscaia, bé que castellà d'adopció i de sentiment, cosa que Duran remarca ja d'entrada) glossa aquesta catedral, fent-la parlar ella mateixa: "Rozan mi pétreo seno las plegarias..." etc.

El segon dels textos en qüestió, com hem dit, fou també un guió radiofònic, però en aquest cas, com en altres, veuria una doble edició: de primer, encara en castellà, a la sèrie miscel·lània *Barcelona, divulgación històrica* (en concret al volum X, de 1959, p. 244-248), i posteriorment, ja en català, al llibre *Pels camins de la història* (p. 92-94): es tracta de l'article "Andersen a Barcelona", en el qual Duran comenta la visita que l'escriptor danès Hans Christian Andersen féu al nostre país, i concretament a la capital, l'any 1862, i del qual publicà algunes pàgines dins d'un llibre de viatges (un dels típic relats de viatgers del

segle XIX) dedicat al conjunt d'Espanya. Més en concret, el motiu de l'article és l'existència, a l'Arxiu Històric de la Ciutat, d'un exemplar de l'original d'aquest llibre d'Andersen, dins de la sala procedent de la biblioteca particular d'Eduard Toda, el famós restaurador de Poblet. Val a dir de bon principi que, segons Duran i Sanpere, la lectura d'aquest llibre i en particular del seu capítol sobre Barcelona resulta decebedor, ja que "no hi ha veritable profunditat d'observació" ni tampoc mostres de la "fantasia lluminosa i ardent" que caracteritza altres obres de l'autor, sinó que "es limita a descripcions poc ambiciosos" i, al damunt, conté errors greus, motivats principalment per determinats prejudicis molt típicament nord-europeus (com ara el de voler trobar arreu rastres moriscos, cosa que duu Ardensen a creure que una part dels claustres de la catedral de Barcelona són vestigis d'una antiga mesquita). Malgrat tot, Duran destaca els elements més vius del relat d'Andersen, com ara la seva predilecció per les Rambles i per determinat cafè d'ambient; l'element principal de l'article, però, fins al punt que n'ocupa sencer el terç final, és dedicat a glossar el cèlebre aiguat que inundà aquella part de Barcelona, esdevingut el 15 de setembre d'aquell 1862 (narrat en romanços de cordill i representat en gravats de l'època, com el que es reproduïx a l'apèndix gràfic del volum), i que Andersen visqué en primera persona des del balcó de la seva fonda barcelonina, tot incloent com és lògic la narració corresponent en l'esmentat llibre de viatges, de manera que aquest episodi es converteix en un dels seus interessos principals, ja no només com a mostra literària sinó, sobretot, com a document històric.

El darrer article -que ja no guió-, "El Capitán Veneno d'Alarcón", es troba reproduït així mateix a *Pels camins de la història* tot just a continuació de l'anterior (p. 95-96), i hi consta que havia aparegut en primera versió al *Diario de Barcelona*, concretament el 13 de desembre de 1970. Es tracta d'un text breu i sense pretensions, que es limita a apuntar l'existència real, vers la primera meitat del segle XVII, a Barcelona, d'un personatge d'origen castellà a qui s'aplicava certament el sobrenom de "Capitán Veneno", tot relacionant aquest fet d'una banda amb un document de 1630 en què les autoritats barcelonines feien una relació dels forasters que hi havia a la ciutat, amb les seves procedències i motivacions (i això per causa d'una pesta iniciada a Itàlia i de la qual hom creia que era responsable una misteriosa metzina), i d'altra banda amb la tendència no només de Pedro Antonio de Alarcón, però també d'aquest escriptor castellà del segle XIX, autor entre altres de *El sombrero de tres picos*, a fonamentar parcialment els seus personatges de ficció en alguns trets reals de personatges històrics, famosos o no. Tot amb tot, Duran conclou que

“probablement Alarcón ignorà l’existència de l’homònim del seu heroi”, si bé no descarta que “el pogué treure, potser inconscientment, del fons semillegendari” que a nivell popular hom mantenia i modificava de generació en generació.

Un divertiment extraterrestre

Ens resta per comentar, finalment, una curiosa publicació de Duran i Sanpere: el llibret (o més pròpiament *quadernet*, car és tot just un plec de 8 pàgines de 19x14 cm) que, amb el títol de *Viajes a la luna*, fou editat per Aymà com a nadala per als seus lectors a finals de 1957.²⁸ Com ja hem avançat en la introducció del present capítol, es tracta d’un producte difícilment classificable, ja que té bona part de creació personal (a mig camí entre fantasia i assaig divulgatiu) però també una part important de transmissió d’informacions, feta lògicament a partir de l’anàlisi de determinades lectures prèvies, i en la qual el to distès no entra mai en contradicció amb la rigorositat de les dades. D’altra banda, podem remarcar -com ja hem fet anteriorment a propòsit d’altres obres del mateix moment (i especialment en el cas d’un altre *viatge*: aquell *al voltant del món*)- que la seva publicació l’any 1957 coincidia amb el setantè aniversari de l’autor i, doncs, amb la seva jubilació a efectes laborals (que no culturals ni productius, és obvi), de manera que fins podem pensar en una certa frivolitat simbòlica en aquests excursos lluny del rigor acadèmic: una forma, si es pot dir així, de desdramatitzar el comiat, i alhora una primera mostra de la major llibertat personal, del tan saludable respir que l’esponjament de les obligacions laborals permet a l’home de cultura compromès amb tants d’afers com Agustí Duran i Sanpere estava.

El text, en castellà i signat tan sols al final del darrer paràgraf (“A. Durán Sanpere”, però no pas en coberta ni en portada, i menys en els crèdits, car aquests són inexistents atès el caràcter particular i restringit de la publicació),

28. Notem que era especialment viu i enriquidor, en les dècades centrals del segle xx, el costum de trametre a les amistats una nadala literària expressament elaborada per un autor reconegut, fos a títol particular, o fos, com en aquest cas, a compte d’un editor envers els seus clients i amics. Probablement les nades més famoses, entre les primeres, són les del poeta J.V. Foix, aplegades ja en el seu dia (la primera edició n’és de 1960) en el llibre *Onze nads i un cap d’any*, i en part, més modernament, acompanyades àdhuc d’un disc compacte amb vells enregistraments de la veu de l’autor (mort el 1987), en l’acurat volum que duu per títol el d’una de les deu nades que conté: *En el dia més clar de l’any* (Barcelona, Edicions 62, 2000).

és de to amable i distès, i, combinant algunes dades erudites amb un to expressament divulgatiu i a voltes fins humorístic, es deixa llegir amb una extraordinària fluïdesa. En consonància amb aquests trets d'estil, el contingut es compon d'un determinat nombre de referències al tema dels viatges ficticis al satèl·lit lunar, extretes de diferents literatures nacionals: des de l'antic grec Llucià de Samòsata fins a H.G. Wells o el Petit Príncep de Saint-Exupéry, passant per al·lusions també a Cyrano de Bergerac o el baró de Münchhausen, i naturalment a Jules Verne, per acabar anant a parar a un autor en castellà del segle XIX, l'olotí Miquel Estorch, qui es converteix així en el motiu principal de la dissertació de Duran. Aquest avui desconegut autor publicà el 1855 una curiosa obra, *Lunigrafia*, de subtítol llarg i explícit: *o sea noticias curiosas sobre las producciones, lengua, religión, leyes, usos y costumbres de los lunícolas*; en definitiva, una d'aquelles singulars publicacions a cavall entre la imaginació fulletonesca i l'especulació científica, clar precedent, entre altres, de la moderna ciència ficció de tendència utòpica. I això és el que bàsicament analitza Duran: els detalls que Estorch imagina sobre la lluna i els seus habitants, que resulten ser netament oposats a tot allò que en la Terra hi ha de dolent, d'on es desprèn un clar objectiu moralitzador, que Duran posa de relleu amb elegància i sentit de l'humor, sense prendre partit explícitament a favor ni en contra de les bastant ingènues imaginacions d'Estorch, però sí acabant al seu torn amb un altre apunt moral, molt apropiat per a les dates de la publicació (i, no ho oblidem, el seu caràcter de nadala): "En este año de gracia de 1957 que tanto ha hecho hablar de posibles e inminentes viajes a nuestro satélite natural, no estaría de más una saludable lluvia de moral caída de la Luna, para fertilizar la Tierra, donde, de momento, y no sabemos hasta cuando, nos corresponde vivir". Aquests són els mots amb què Agustí Duran tanca el text, amb la qual cosa estableix un cert esquema circular amb el seu principi, on havia fet referència també a l'actualitat del tema escollit: "La bibliografía acerca de supuestos viajes a la Luna debe ser ya considerablemente densa, y, a juzgar por el rumbo que toman los actuales descubrimientos científicos, promete todavía mayores frondosidades".²⁹

29. No oblidem que justament aquell any 1957 la Unió Soviètica col·locà en òrbita el primer satèl·lit artificial, el famós Sputnik, amb el qual es considera que comença l'anomenada època espacial. No menys famós fou, poc després, l'Sputnik-2, que duia el primer ésser vivent fora de l'òrbita terrestre, la gossa Laika. En fi, bastarà recordar que certament els anys a venir serien claus en el desenvolupament de l'astronàutica: ja el 1958 arribaria el primer satèl·lit nord-americà, l'Explorer; el 1961 el rus Gagarin seria el primer humà a fer un vol orbital (Vostok-1), i uns anys més tard, el 1969, per primer cop uns altres humans, els americans Armstrong i Aldrin, a bord de l'Apol·lo-11, posarien efectivament llurs peus a la lluna.

3. *Lingüística*

3.1. *Aportacions de Duran i Sanpere a la història de la llengua catalana*

En contrast –un contrast tan notori com aparent– amb l’elevat nombre de publicacions de tota mena relacionades amb l’àmbit de la literatura, de què ens hem ocupat al llarg del capítol anterior, les contribucions bibliogràfiques d’Agustí Duran i Sanpere referides estrictament al camp lingüístic són, des d’un punt de vista numèric, escasses. Però, com acabem d’insinuar, és aquest un contrast que té una bona part d’aparent, ja que, des d’un punt de vista més qualitatiu que no merament quantitatiu, podem considerar que la majoria d’aquestes aportacions són d’una notable consistència, sense que en gaire res hagin d’envejar algunes de les més característiques aportacions del nostre autor als estudis literaris (pensem en la *Passió*, el *Tristany*, etc.).

De fet són tres solament els treballs que podrem tenir en compte al llarg d’aquest subcapítol, atès que altres textos que d’alguna o altra manera presenten també continguts lingüístics (ja siguin aportacions erudites, com les dues edicions textuais suara esmentades, ja sigui reflexions de to més assagístic i intenció divulgativa, com el discurs de Cantonigròs al qual ens hem referit prou amplament, abans, en un apartat propi) han estat ja tractats, per llur ambivalència, en algun dels apartats que hem dedicat tot just a l’àmbit de la literatura, i doncs no escau ara retornar-hi. Consta ara, si més no, que també en ells es tracta de *llengua*.

Aqueixes tres aportacions, a cadascuna de les quals correspondrà tot seguit un apartat, són, en aquest ordre, les *Notícies de llibres en inventaris de Cervera* (de 1917-1918), els *Documents aljamiats de jueus catalans* (de 1918-1920) i, finalment, el capítol de *Pels camins de la història* dedicat a “Antigues traduccions de la Bíblia” (original de 1971).

Es tracta de tres estudis, doncs, que tenen, malgrat un gran salt temporal -i de to científic- entre els primers i el darrer, un tret destacat en comú: la seva clara adscripció al vessant diacrònic de la lingüística (és a dir, a la *història de la llengua*, no pas a la gramàtica o l’anàlisi estructural del llenguatge, ni tampoc a la variació dialectal ni sociolingüística), i més concretament a aspectes molt concrets de la història cultural de la llengua catalana relacionats amb una base

textual, és a dir, amb documentació antiga, en aquest cas -no pas casualment-arxivística; al capdavant, per tant, Duran no fa en aquests articles una tasca gaire diferent de la que força altres vegades havia dut a terme amb continguts estrictament historiogràfics o també sovint artístics: presentar i treballar una determinada documentació a causa del seu interès intrínsec o d'algun interès associat, tot extraient-ne unes lliçons que permetessin aprofundir en el coneixement del nostre passat. L'única diferència en aquest cas és que l'orientació d'aquests continguts no té relació directa amb la història de l'art ni amb la de les estructures econòmiques, socials, polítiques o urbanístiques, sinó amb la d'unes determinades formes de cultura (i unes de ben concretes: els llibres en el context de la tardor medieval o bé els usos lingüístics dels jueus catalans) que, com hem dit, escau d'incloure més aviat dins de l'haver de la història de la llengua. La qual, comptat i debatut, probablement no és tan a prop de la *lingüística* com ho és evidentment de la *història*.

Inventaris amb llibres

El primer cronològicament dels estudis relacionats amb aquest àmbit és *Notícia de llibres en inventaris de Cervera*, un article de tot just 9 pàgines publicat com a separata el 1918, per L'Avenç, a Barcelona, on consta que és "Extret del Butlletí de la Biblioteca de Catalunya, 1917".³⁰ Es tracta, com diu ben explícitament el títol, de la notícia que dona Duran de l'existència, dins del fons notarial de l'Arxiu Municipal de Cervera (precedent, doncs, de l'Arxiu Històric), d'alguns inventaris de béns, tots ells del segle xv, on, entre altres propietats personals, es fa referència expressa i detallada a diversos llibres medievals. Som, doncs, davant d'un mostra típica de llistats notarials, l'edició dels quals, potser més en voga a principis del segle xx que actualment, té almenys un triple interès: d'una banda, el seu contingut en conjunt, que entre altres coses (consideracions socioeconòmiques, etc.) permet conèixer formes de vida

30. Això fa que sigui incerta la data real d'aquest treball. Ens inclinem, però, per la de 1918, i bàsicament per dues raons: una, perquè és un costum molt estès (ara i abans) que una determinada publicació periòdica -en aquest cas l'al·ludit *Butlletí de la Biblioteca de Catalunya*- s'editi de forma efectiva un o dos anys després de la data nominal corresponent (en aquest cas, doncs, el peu d'impremta de la separata fóra l'indici encertat); i dues, perquè dins de l'estudi -bàsicament en notes a peu de pàgina- es fa referència en diverses ocasions a publicacions -del mateix Duran i Sanpere o d'altri- aparegudes precisament aquell any 1917, de manera que sembla més plausible pensar que l'article que les conté, necessàriament posterior, sigui ja de l'any 1918.

quotidiana absents d'altres tipus de textos; d'altra banda, el seu llenguatge, ja que, si més no en els casos que ens ocupen, es tracta de documents redactats gairebé de forma íntegra en català, i amb una tipologia textual que afavoreix l'aparició de mots i de construccions que tampoc no són habituals en altres mostres de llengua escrita; i finalment -aspecte que centra l'interès d'aquest breu estudi del jove Agustí Duran- les referències particulars a antics llibres, que permeten avançar, com si es tractés de la recomposició d'un trencaclosques de mil peces, en el coneixement tant de la cultura mitjana de les classes lletrades del moment com, singularment, de la bibliografia -i la bibliofília- de l'època premoderna.

En concret, són quatre els inventaris del fons notarial cerverí que Duran treu a col·lació, tot publicant-ne els fragments en què es fa referència a llibres de tota mena: el d'una tal Tomasa, sogra d'Azbert de Montergull, de 1422; el de Berenguer de Copons, senyor del Llor, de 1422-1423; el de Mateu Novella, mercader cerverí, de 1439; i el d'Antoni Solà, apotecari de la mateixa vila, de 1483. Aquest darrer, doncs, aproximadament mig segle posterior als tres primers, és l'únic que pertany a una data posterior a la d'aparició de la impremta (Gutenberg).³¹

Un altre tret diferencial que destaca en comparar entre si aquests inventaris quatre-centistes és la seva dissimilitud formal, ja que, lluny de seguir un mateix patró, ens trobem que el nivell de detall en l'anotació o identificació de cada llibre és molt diferent. Així, en el primer i en el darrer dels inventaris hom es limita a consignar el títol o, en el seu defecte, una indicació mínima del seu contingut, seguit com a màxim d'una somera descripció formal o del seu valor de taxació; per exemple, "Item altre romanç de la taula redona, escrit en paper, stimat un flori", en el de na Tomasa, o, en el d'Antoni Solà, "Item un llibre de pergami apellat *Sise*, ab cubertes de posts" (núm. 6 en tots dos casos). En canvi, en l'inventari dels béns de Berenguer de Copons hom es prengué la molèstia d'anotar no només l'aspecte material de cada llibre (paper o pergamí, tipus de cobertes, etc.) i, és clar, el seu títol, sinó també el seu *incipit* o començament i

31. I posterior també, si bé tot just una dècada, a l'aparició (1474) del primer llibre imprès en català, les *Trobes en llaor de la Verge Maria* de Bernat Fenollar (València). Cf. el llibre-nadala de Lluís Carulla (precedent dels de la Fundació Jaume I) *Commemoració dels 500 anys del primer llibre imprès en català (1474-1974)*. *L'aventura editorial a Catalunya* (Barcelona, 1972), amb textos de Jordi Rubió, Joan Fuster, Pere Bohigas i Josep M. Ainaud, entre altres.

el seu final, amb la qual cosa la identificació coetània era molt més precisa i, fet destacable, prou més factible l'actual.³² Car aquesta és l'altra tasca que duu a terme Duran en l'edició d'aquests inventaris: no només reproduir-ne els textos, sinó mirar d'identificar, des de l'estat contemporani del coneixement dels manuscrits medievals, de quina obra es tracta en cada cas; a aquest efecte l'autor se serveix de notes al peu, on a cada *item* de l'inventari correspon una xifra successiva i a aquesta una anotació erudita.

Val a dir, però, que Duran no aconsegueix pas identificar tots i cadascun dels manuscrits consignats als inventaris, cosa lògica ateses no solament les limitacions pròpies de l'estat de les investigacions vers 1917 (i les de la intenció bàsica del mateix autor, prou modesta), sinó, com ja hem apuntat, l'enorme dificultat d'identificar una obra de la qual de vegades hom no consigna títol ni autor, per no parlar dels esmentats *incipit* i final del text; així doncs, no és gens casual que Duran reeixís a anotar -de forma segura o almenys probable- una dotzena de les 15 entrades de l'inventari de Berenguer de Copons, ric en detalls, o 18 de les 28 del de Mateu Novella, però només una del d'Antoni Solà o tres del de na Tomasa (que tenen, respectivament, 14 i 13 ítems).

Entre les identificacions establertes o proposades per Duran i Sanpere hi ha casos ben interessants per a una història de la cultura catalana medieval (car al costat d'obres de dret, religió i filosofia hom troba veritables joies de la literatura), sense negligir en absolut la seva permeabilitat amb la llengua de cultura per excel·lència, el llatí (traduccions, etc.), i amb determinades llengües i literatures veïnes (són diversos, per exemple, els romanços o novel·les en provençal i en francès, de matèria artúrica o d'altra mena). Així mateix, entre les obres mancades de nota al peu, i per tant d'identificació, també n'hi ha algunes de ben prometedores, com ara les *Històries troianes* ("en francès")

32. Pel que fa al tercer dels inventaris, el de Mateu Novella, que per cert és el més extens (28 ítems enfront de la dotzena llarga o escassa quinzena dels altres tres), hi és força generalitzada també l'anotació d'inici i final, si bé d'una forma marcadament més breu (per exemple, núm. 22: "Item hun altre libre de pergami scrit ab cubertes de fust apellat *libre de sermons*. E comence: *incipit liber Lotarii*. E fenex: *magna virtutem*"), però no arriba a afectar totes les entrades, ja que hi ha un total de set casos (just a l'inici i al final del document) en què tan sols es descriu el llibre, sense copiar cap element del seu text. Aquest fenomen, en canvi, es dona en tan sols una ocasió a l'inventari més detallat, que, com hem dit, és el de Berenguer de Copons -i no deu ser pas casual que es tracti del cas d'un "llibre en paper vell", "tot descornat", la taxació del qual indica simplement que és "de poca valor" ...malgrat que avui segurament el considerariem un dels més apreciats: no res menys que un "llibre del rei en Pere", que molt probablement, com anota Duran, correspon a alguna de les dues darreres grans cròniques de la historiografia catalana medieval.

consignades al núm. 5 del primer inventari, o “un llibre escrit en paper cobert de pergamí *apellat de les dones*” (amb l’acotació que “és de Guissona”), que tal volta fos l’*Espill* del valencià Jaume Roig, conegut també com a *Llibre de les dones*, i que havia aparegut uns vint anys abans del corresponent inventari (d’Antoni Solà, ítem núm. 11).

En definitiva, es tracta d’un article modest d’un investigador encara jove, en el qual tanmateix aquest apunta si més no dos trets propis de la seva futura trajectòria i, al capdavant, del perfil de tot bon científic humanista: d’una banda, la cura en el detall; d’altra banda, l’excel·lència en el maneig de la bibliografia especialitzada. Fins i tot reca de pensar, des de la perspectiva actual, en els fruits que Agustí Duran i Sanpere hagués pogut donar, al llarg de la seva extensa i intensa vida d’erudit, al coneixement de la filologia històrica del nostre país, si s’hi hagués dedicat més sovintejadament -en detriment, és clar, d’altres branques del saber a què contribuí en molt major mesura.

La llengua dels jueus catalans

La segona gran aportació d’Agustí Duran a la història de la llengua -i, de fet, la més netament lingüística- havia d’arribar poc més tard que la que hem comentat en l’apartat anterior, amb la qual guarda certs paral·lelismes circumstancials: la seva doble publicació dins d’una revista especialitzada i com a separata -i també ara amb divergència de dates-, i el fet de basar-se en l’edició d’uns materials singulars, sempre del segle xv, procedents de l’arxiu històric de Cervera. Es tracta de l’estudi que duu per títol *Documents aljamiats de jueus catalans (segle xv)*, publicat el 1920, segons consta al peu d’impremta, a la Casa de Caritat de Barcelona, però com a separata o “extret del Butlletí de la Biblioteca de Catalunya, V” (número corresponent al bienni 1918-19).³³

Diguem-ho d’entrada: som davant d’un dels estudis més destacats de Duran i Sanpere en l’àmbit de la filologia. No ja per la seva profunditat o

33. Vegi’s les consideracions sobre la doble datació exposades a la nota núm. 30, paral·leles a les que escauria fer en el cas que ara ens ocupa. Aprofitem per indicar, d’altra banda, que aquest estudi sobre els documents dels jueus certerins del segle xv es troba reproduït a les p. 385-390 del *Llibre de Cervera del mateix autor* (1a ed., 1972), amb alguns canvis més aviat tendents a la supressió (no s’inclou, per exemple, la transcripció del segon document, ni la reproducció fotogràfica de cap d’ells, ni tampoc alguns passatges de l’estudi que els precedeix i presenta).

exhaustivitat (bo i tractant-se d'un article extraordinàriament correcte, no deixa de ser una obra de joventut, i al capdavant la seva finalitat és *presentar* uns documents, no pas analitzar-los fins a les últimes conseqüències), ni molt menys per la seva extensió (car tot just si arriba a les 17 pàgines, incloses les reproduccions dels textos), sinó per la seva originalitat -que no vol pas dir extravagància. El cas és que Agustí Duran aconseguí pràcticament d'inaugurar amb aquesta breu aportació una línia d'investigació en la nostra història lingüística, que fins llavors havia estat estranyament negligida -i que de llavors ençà, no pas menys estranyament, s'ha mantingut en els llimbs d'allò pendent. Ens referim a la investigació sobre la pràctica lingüística dels jueus catalans abans de la seva expulsió a finals del segle xv.

En realitat, són diverses les qüestions a hores d'ara encara obertes pel que fa a la realitat cultural -i, sobretot, lingüística- dels jueus catalans: el grau de coneixement i ús (per a funcions determinades) de l'antiga llengua hebraica; les possibles particularitats del català que sens dubte empraren (i la seva probable adaptació també a les varietats regionals); els graus d'interferència (lèxica, però també morfològica i sintàctica, o merament gràfica) entre l'hebreu i el català en la pràctica de la llengua escrita; l'imprecís nivell de plurilingüisme existent en aquella societat (car, a banda del català i de l'antic hebreu, no s'ha d'oblidar la preeminència cultural del llatí, ni tampoc el contacte per adstrat amb nombroses llengües veïnes, des del castellà i l'aragonès a l'àrab i el berber, passant pel francès i l'occità, entre altres); les pràctiques de traducció i la seva regulació administrativa i paraacadèmica; les causes de l'estroncament o la inexistència d'un llenguatge judeocatalà després de l'expulsió (paral·lel del judeocastellà o sefardita, que, com és ben sabut, sí ha perviscut fins als nostres dies en diversos punts del món, arran de les diferents diàspores postmedievales)...³⁴

34. Certament, algunes d'aquestes qüestions constitueixen encara avui un buit absolut, un pur interrogant mancat de respostes clares, mentre que pel que fa a altres hom ha avançat alguns passos de 1920 ençà, bé que sense arribar ni de bon tros a exhaurir el tema. És il·lustratiu, en aquest sentit, que no hi hagi cap comunicació centrada en l'aspecte lingüístic dins de les actes del *I Col·loqui d'història dels jueus a la Corona d'Aragó* (Lleida, Institut d'Estudis Ilerdencs, 1991), que d'altra banda hom pot considerar com una de les principals aportacions col·lectives entorn de la qüestió jueva al nostre país, i on tanmateix hi ha algunes notícies esparses sobre el tema que ara ens ocupa en els textos de David Romano, *Yom Tov Assis o Lola Ferré. Més estranya és l'absència de la qüestió lingüística en un dels pocs llibres monogràfics recents, com és el de M. Isabel Miró, Història de l'educació jueva a la Catalunya de l'edat mitjana* (Tarragona, El Medol, 1996). En canvi, hom treu cert profit, entre les obres de circulació general (obviem d'esmentar, doncs, articles especialitzats a revistes com *Sepharad*), de l'edició a cura de Jaume Riera i Sans dels *Cants*

Doncs *una* d'aquestes qüestions (de fet, una de les *no* esmentades en la relació anterior) és la que centrà l'atenció del nostre autor, vers 1918, arran -un cop més- de la descoberta d'uns valuosos documents en el riquíssim fons de l'arxiu històric cerverí, fins llavors pràcticament desconegut, al qual havien pervingut de la mà de Faust de Dalmases. Els documents eren solament dos: una lletra privada de Salomó Cofen -o Cohen- a Jucef Cavaller (el primer, des de la presó, donava instruccions al segon, jueu local), de vers 1485, i les ordinacions de la clavaria del call de Cervera, de 1455. Però la transcendència de la seva publicació no rau tant en llur contingut -una qüestió particular i una reglamentació fiscal- com en llur forma altament singular: es tracta de documents *aljamiats*, i en aquest cas dels primers documents aljamiats catalans que hom oferia a la comunitat científica pròpia i internacional. Es tractava, doncs, d'una novetat, d'una *primera pedra*.³⁵

Amb el mot *aljamiats* -derivat d'*aljama* 'comunitat jueva'- hom designa els textos on una llengua occidental es troba transcrita mitjançant l'alefat, és a dir, l'alfabet propi de la llengua hebraica, sense que tanmateix es tracti d'un document en hebreu sinó, segons el cas, en català, castellà, provençal, etc., amb el lèxic i la morfosintaxi propis d'aquests idiomes -els quals al capdavant parlaven els jueus del segle xv des de feia generacions- però amb els caràcters gràfics d'aquell. Les causes d'una pràctica tan singular podrien ser dobles: d'una banda, la privacitat dels textos, que quedaven dissimulats formalment entre els pròpiament hebraics (i doncs incomprendibles per part dels no jueus), i d'altra banda, simplement, el fet que en molts casos els caràcters hebraics

de noces dels jueus catalans (Barcelona, Edicions del Mall, 1974), d'alguns paràgrafs del llibre de Dolors Bramon, *Contra moros i jueus: formació i estratègia d'unes discriminacions al País Valencià* (València, Eliseu Climent, 1981), del singular article de Jordi Ventura, "El coneixement de l'hebreu entre els conversos valencians de la fi del segle xv" (*Revista de llengua i dret*, 20, Barcelona, Escola d'Administració Pública de Catalunya, desembre 1993, p. 7-48) o del subcapítol intitolat -de forma no molt escaient- "L'expulsió dels jueus", dins la *Història de la llengua catalana. Volum 2: el segle xv*, de Josep M. Nadal i Modest Prats (Barcelona, Edicions 62, 1996, p. 326-331). Per cert, és significatiu que en aquesta darrera obra de referència -la més important en el seu gènere ara com ara- no s'esmenti pas, ni en nota al peu, l'aportació de Duran i Sanpere, així com tampoc una altra destacada publicació d'aquella dècada, els *Documents hebraics de jueus catalans*, editats i reproduïts a cura de J. Millàs i Vallicrosa en les *Memòries de la Secció Històrico-Arqueològica* (Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, 1927).

35. Un únic precedent, molt parcial (car es tractava d'una clàusula afegida a un document pròpiament hebraic, no pas d'un document aljamiat sencer), que Duran mateix assenyala en nota al peu a la introducció del seu estudi, fou un fragment afegit a determinats textos perpinyanesos, també del segle xv, publicats el 1868 per F.A. de Boaçà a la capital rossellonesa.

devien ser els únics que molts jueus dels calls catalans havien après en la seva etapa escolar, i per tant els únics en què es veien capaços de reproduir allò que -no ens enganyem- era la seva llengua col·loquial habitual -en el nostre cas, el català.

Aquesta és, doncs, la tasca d'Agustí Duran en aquest breu però important article; una tasca que, un cop més, combina sàviament erudició i divulgació, exigència i elegància. De primer, al llarg de sis pàgines (p. 3-8), prepara la presentació dels documents amb una introducció que inclou la seva notícia i localització, els seus contextos (històric, geogràfic i social), la seva descripció diplomàtica i una mínima anàlisi del seu contingut (mirant de reconèixer els personatges esmentats, etc.), així com les normes de transcripció emprades. Tot seguit trobem ja els documents en qüestió; el primer, més breu (la lletra de Salomó Cofen), hi és per partida triple: transcrit en els caràcters hebraics, en els corresponents llatins i, finalment, reproduït fotogràficament; en canvi, de les força més extenses ordinacions hi ha tan sols el text aljamiat i la transcripció a la nostra grafia.

Avui serien probablement diferents els criteris de transcripció emprats, però quedarà per a la història que fou Agustí Duran el primer a posar de relleu la presència, a la Catalunya del segle xv -i concretament a Cervera-, d'uns documents on els nostres jueus representaren mitjançant l'alefat la llengua catalana de l'època. Si posteriorment aquesta aportació ha estat relativament oblidada, o negligida tota ella una possible línia d'investigació, sens dubte és quelcom que no podem imputar pas a aquest humanista, sinó a altres generacions i especialistes o, comptat i debatut, a les insòlites condicions amb què s'ha hagut de desenvolupar la cultura en aquest país al llarg del segle xx.

Traduccions bíbliques

La tercera i darrera de les publicacions de Duran i Sanpere relacionables preferentment amb l'àmbit lingüístic és, en comparació amb les dues anteriors, d'abast i to força menors, ja que clarament no es tracta d'una aportació erudita, sinó d'un article divulgatiu, la principal finalitat del qual, doncs, és donar a conèixer a un públic culte, però relativament ampli, no tant el resultat d'unes investigacions personals o la novetat d'uns documents inèdits com l'interès d'uns elements culturals que l'autor es limita a comentar, havent-los extret i

extractat d'altres fonts al seu abast. A més, el mitjà on es publica és també prou explícit en relació amb aquesta intenció essencialment divulgativa; es tracta de l'article "Antigues traduccions de la Bíblia", que encapçala la sèrie sobre 'Les lletres' al llibre *Pels camins de la història* (1973), al qual ja ens hem referit anteriorment en diverses ocasions; hi ocupa les pàgines 75-78, i al final s'indica que la primera versió havia aparegut abans a la premsa periòdica, a l'igual que bastants altres textos del llibre: en aquest cas, al *Diario de Barcelona*, el 14 de febrer de 1971. No es tractava, doncs, d'un article remot, sinó d'una publicació encara recent, que tanmateix l'autor volgué rescatar per incloure-la en aquest volum miscel·lani, sens dubte a causa de l'interès i l'originalitat del seu tema.

En canvi, i a diferència també del que s'esdevé amb el tema tractat en l'apartat anterior (la llengua dels jueus catalans medievals), el que ara ens ocupa sí ha captat l'atenció -per raons que segurament no fa al cas d'analitzar- d'almenys alguns investigadors actuals, que d'aquesta manera han pogut establir un lligam amb aquells de la generació d'Agustí Duran -i d'anteriors i tot- que més van dedicar-s'hi.³⁶ La qüestió és l'existència, certa i comprovada, de traduccions i adaptacions al català de la Bíblia en època medieval -a l'igual que a d'altres llengües vives europees-, a desgrat de les prohibicions expressives que n'hi hagué ja des del segle XIII, i més encara a partir dels segles XV i XVI, amb la implantació al nostre país de la inquisició i l'expansió asimètrica de la Reforma i la Contrareforma religioses. Aquestes prohibicions, sovint acompanyades de la destrucció material dels exemplars confiscats per les autoritats (fou notòria, per exemple, la crema duta a terme a Barcelona l'abril de 1498), comportaren que el fet de traduir o posseir una Bíblia en vulgar esdevingués significatiu però perillós i, en conseqüència, secret.³⁷

36. En especial Jordi Rubió i Balaguer, que dedicà un apartat de la seva *Història de la literatura catalana* (versió catalana a Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1984) literalment a "Traduccions de la Bíblia" (vol. I, p. 372-375). Martí de Riquer, en canvi, que s'ocupà d'aquesta qüestió també al llarg d'alguns paràgrafs de la seva obra homònima (Barcelona, Ariel, 1980, 2a ed.), ho féu centrant-se gairebé de forma exclusiva en l'anomenada *Bíblia de Sevilla*, una versió rimada de vers 1300 (vol. 2, p. 117-121).

37. Especialment detallat ha estat el resseguiment de les dades relatives a l'anomenada *Bíblia valenciana*, una traducció de finals del segle XV que arribà a ésser impresa, les quals darrerament Jordi Ventura reuní en l'estudi intitolat *La Bíblia valenciana: recuperació de la història d'un incunable en català* (Barcelona, Curial, 1993). També -ara sí- J.M. Nadal i M. Prats dediquen força espai de la seva referencial *Història de la llengua catalana. Volum 2: el segle XV* (Barcelona, Edicions 62, 1996) a les versions en vulgar dels textos bíblics, i en especial a aquesta *Bíblia valenciana* (p. 369-381), bo i reconeixent d'entrada que aquests importants documents de la nostra història lingüística han estat fins al moment "ben poc estudiats, o gens, per cert, i per vergonyosa nostra" (p. 370).

Duran, però, no basteix, com hem dit, un article d'alta erudició on es ressegueixin els múltiples aspectes de totes i cadascuna de les traduccions bíbliques medievals o renaixentistes, sinó que es limita a comentar-ne dues d'especialment significatives o curioses, amb un colofó o excurs que justament ens permetrà de connectar amb el següent -i ja últim- vessant de la seva contribució filològica, l'onomàstica.

D'entrada, el nostre autor fa esment d'un cas ja prou conegut, però altament significatiu a causa de la seva datació primerenca: el de la Bíblia que l'any 1287 el rei Alfons, justament el dia de Nadal i des del castell de Lleida, encarregà de traduir al català, cosa que duria a terme Jaume de Montjuïc a partir d'una preexistent Bíblia en francès. Es tracta, però, d'un text que, si arribà a completar-se, no ens ha pervingut pas, i del qual tan sols tenim notícia referencial.

Tot seguit, però, Duran s'orienta vers el motiu principal de l'article, i a aquest efecte enllaça la notícia anterior -i l'esment encara molt més abreujat d'altres bíblies traduïdes, entre les quals la rimada de Sevilla- amb el cas "d'una altra versió catalana, escrita el 1478 en circumstàncies especials".³⁸ Es tracta d'una versió de l'Antic Testament feta per Gabriel Gralla a partir d'un text castellà, i les circumstàncies especials a què al·ludeix Duran són almenys tres. En primer lloc, el fet que Gralla realitzés la traducció mentre es trobava captiu a Tunis, arran d'un viatge desafortunat per la Mediterrània. D'altra banda, el fet que aquest exemplar manuscrit es conservés incògnit fins l'any 1621, en què aparegué en un forat d'una paret del barri vell de Barcelona amb motiu d'unes obres, fet casual que Jeroni Pujades reflectí en el seu *Dietari* -el qual justament estudià Agustí Duran, i d'on extraié, doncs, la informació relativa al cas. I finalment, la sospita que el tal Gralla fos en realitat un jueu convers, cosa que explicaria tant l'absència del Nou Testament com la singularitat de l'amagatall, tot just en un carrer, l'anomenat *de Tresllits*, on se sap que tingueren residència bon nombre de conversos. Tanmateix, tampoc no ens ha arribat d'aquest exemplar de 1478 sinó la mera notícia (ben mirat, el silenci més absolut, trencat tan sols per Pujades al segle XVII i per Duran i Sanpere tres-cents

38. *Pels camins...*, p. 76. Duran hi afegeix que és aquesta una "notícia que deu ésser ben poc coneguda", i bona raó tenia, ja que a desgrat d'aquesta seva referència explícita continuem sense trobar esmentat aquest cas en cap de les obres generals que tracten el tema de les bíblies traduïdes (cf. notes anteriors).

cinquanta anys després, sense gaire més ressò), ja que, segons el mateix autor del *Dietari* reportà, “aquest llibre fou aportat als pares inquisidors” a causa de la prohibició, llavors encara vigent, de “tota vulgar traducció de la Santa Escriptura” (cf. *Pels camins...*, p. 78).

A la part final de l'article (abans, però, de reproduir uns fragments del dietari de Pujades), a més, Duran encara s'entreté en una darrera marrada, a propòsit del ja esmentat nom del carrer *de Tresllits*, de manera que, com hem indicat abans, s'estableix tot just una connexió directa amb el que serà el tema central del proper -i darrer- subcapítol de la nostra anàlisi: l'onomàstica. El fet és que, segons Duran, aquest topònim urbà no és pas, com sembla superficialment, una aglutinació del numeral *tres* i el plural del substantiu *llit* (cosa que havia donat peu, ja al llarg del segle XIX, a especulacions d'autors com Antoni de Bofarull o Víctor Balaguer, en el sentit que hi hagués pogut haver un bordell, o potser un hostel compartit per tres jurisdiccions veïnes), sinó una deturpació moderna per *tressalits* o *tressallits*, antic mot, que compilen només el diccionaris especialitzats (DCVB, etc.), i que significava 'renegat' o 'trànsfuga', és a dir, que justament esqueia d'aplicar als jueus convertits -no sempre de grat, ni sempre de ple- al cristianisme, en aquella època convulsa. Només cal lligar caps, com fa Duran amb mà mestra, i adonar-se que no pot ser casual una tal denominació i la ja al·ludida presència de conversos en aquella zona. Ni tampoc, tal volta, la d'una traducció parcial de la Bíblia, amagada amb tanta cura des del darrer terç del segle XV que encara el 1621, segons notà Pujades, “el llibre era com nou, gràcies a la protecció d'una tela fina que l'embolcallava” (reproduït per Duran, *Pels camins...*, p. 76).

3.2. Aportacions de Duran i Sanpere als estudis d'onomàstica catalana

Bé que som ja al final del recorregut per l'obra d'Agustí Duran relacionada amb temes filològics, és ara que trobem l'apartat que, pel que fa estrictament a la quantitat de referències que inclou, hem de considerar el més nombrós: concretament 14 de les 44 entrades que hem pogut prendre en consideració s'adscriuen a aquest àmbit. Tanmateix, en aquesta ocasió com en tantes altres, l'aspecte quantitatiu no va en paral·lel a l'aspecte qualitatiu, ja que, com veurem, la major part d'aquestes 14 referències no solament corresponen a textos

francament *menors*, sinó, en diversos casos, a alguns que, per llur tipologia, ni tan sols arribaren a ésser publicats.³⁹

Sigui com sigui, no es pot negar que un nombre de referències relativament elevat, com aquest, és significatiu d'una certa constant dedicació per part de Duran i Sanpere a les qüestions onomàstiques, o si més no d'una determinada tendència o afecció personal, la qual molt possiblement es deu explicar a partir del fet que, com remarquen tots els especialistes en la disciplina, l'onomàstica no és estrictament un afer de llengua ni escau pròpiament d'adscriure-la a la filologia, sinó que és una matèria profundament interdisciplinària, de base polièdrica, on tant de pes hi tenen els factors lingüístics com els històrics i d'altres (geogràfics, antropològics, etc.).⁴⁰ De manera que no és estrany que el nostre autor, un veritable humanista que conreà diverses i ben diferents branques del coneixement, hi veiés projectat, en l'onomàstica, un reflex de les seves pròpies preocupacions i investigacions, on els límits entre aquestes branques tot sovint són poc clars -i justament pot convenir que no ho siguin.

D'altra banda, hi ha també una notòria descompensació dins d'aquestes 14 referències entre els dos àmbits bàsics en què se sol dividir internament l'onomàstica: el dels noms de persona o antroponímia, que en aquest cas conté tan sols dues entrades, però d'un cert pes, i el dels noms de lloc o toponímia, al quals s'adscriuen les dotze restants (la major part de les quals, però, corresponen a aquells textos *menors* i inèdits a què ens hem referit adés). A cadascun d'ells dedicarem per separat els següents dos apartats.

39. Dues incidències cal comentar pel que fa a aquesta xifra de 14 entrades referides al camp de l'onomàstica. En primer lloc, que, tal com s'esdevenia en altres apartats, hi ha algun text que en bona llei podria adscriure's a més d'un dels àmbits en què hem dividit el nostre comentari; en concret hi ha un article, reproduït a *Pels camins de la història* amb el títol de "Maria Josepha Massanès i Maragall", que escauria comentar també dins del subcapítol sobre onomàstica, ja que al capdavall gira entorn del nom de dos carrers de la ciutat de Barcelona (toponímia urbana), però que no prendrem en consideració, atès que ha estat tractat ja dins de l'apartat sobre literatura catalana contemporània (vid. *supra*). En segon lloc, que tampoc no hi comptabilitzem l'article sobre els noms dels antics consellers barcelonins aparegut l'any 1959 en el volum X (p. 153 ss.) de la sèrie de llibres miscel·lanis *Barcelona. Divulgación històrica* (publicats abans per Aymà i llavors ja directament per l'Institut Municipal d'Història de l'Ajuntament de Barcelona), als quals ens hem referit anteriorment en diverses ocasions, ja que al capdavall no sembla sinó una versió del que, com veurem tot seguit, l'autor havia publicat el 1955 a *Analecta Sacra Tarraconensia*.

40. Cf. per exemple -i sense haver d'anar a les obres dels grans especialistes en toponímia (com Coromines) o en antroponímia (com Kremer)- els comentaris de dos dels principals autors catalans actuals, com són Ramon Amigó (*Introducció a la recerca en toponímia i antroponímia*. Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1999) i Josep Moran (*Consideracions sobre l'onomàstica*. Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, 1996).

Els consellers barcelonins i altres noms de persona

En l'àmbit de l'antroponímia, com acabem d'apuntar, hi ha tan sols dues publicacions que puguem prendre en consideració, i tanmateix, una d'elles cal considerar-la com una de les aportacions principals de Duran i Sanpere al conjunt dels estudis filològics, i sens dubte la més important de les referides a l'onomàstica. Es tracta de l'article "Los antiguos conselleres de Barcelona y sus nombres de pila", aparegut al volum XXVIII (corresponent a l'any 1955, en tant que *Collectanea E. Serra Buixó*) de l'especialitzada revista *Analecta Sacra Tarraconensia* (p. 369-377) i editat també com a separata, el 1956, per la Biblioteca Balmes de Barcelona.⁴¹

I diem que es tracta d'una publicació important -de les més destacades de l'autor en aquest camp- perquè, a desgrat de la seva brevetat (tot just 9 pàgines), fou en el seu moment una notable aportació, avançada al seu temps, i ha estat després considerada un punt de referència bàsic, i gairebé una mostra exemplar, per als estudis d'aquesta mena que s'han fet més i més freqüents sobretot de 1980 ençà.⁴² En aquest article, Duran fa un recompte -no un recompte estrictament numèric, és clar, sinó emmarcat en el seu context canviant i acompanyat de les subsegüents conclusions- dels noms de fonts o prenom que duïen els consellers barcelonins tot al llarg de la història de la corresponent institució municipal, és a dir, des de la seva instauració a mitjan segle XIII fins a la seva supressió el 1714 com a precedent del Decret de Nova Planta. Aquest ampli lapse de temps (ben bé quatre segles i mig) permet adoptar una perspectiva diacrònica que reflecteix de forma prou significativa la transformació de les modes en la imposició de prenom (només els masculins, però), amb la qual cosa es veu parcialment compensat un dels principals problemes metodològics de la tria, com és el de l'escassa base demogràfica de què parteix, en tractar només els noms dels consellers (entre 4 i 6 individus per any, depenent de l'època) en lloc del conjunt o, si més no, un sector més ampli de la població.

41. Val a dir que la portada d'aquesta publicació és un dels pocs llocs on hem trobat el nom personal del nostre autor completament castellanitzat (molt possiblement per decisió aliena), tant pel que fa al prenom com pel que fa al primer cognom (amb accent, i tancat) i fins i tot la conversió en grega de la *i* entre els dos cognoms: "Agustín Durán y Sanpere".

42. Data de constitució de la Societat d'Onomàstica i de l'inici de la publicació del seu *Bulletí interior* trimestral, sempre -fins a la seva mort el 1992- sota la batuta del seu secretari general, Enric Moreu-Rey. També després d'aquesta última data, però, hom ha continuat produint tota mena d'estudis dins d'aquesta disciplina, a hores d'ara força establerta ja al nostre país.

També amb la finalitat de pal·liar aquest factor és que incorpora, a la part final de l'article, una mostra de l'antroponímia barcelonina general, a partir dels cent primers noms consignats en els censos de cinc anys determinats del mateix període (un de cadascun dels segles compresos entre el XIV i el XVIII), per tal d'establir comparacions i poder avaluar, així, el grau de representativitat dels noms dels consellers.⁴³

El que fa Duran i Sanpere, doncs, és confeccionar unes taules d'encreuament que reflecteixen de manera precisa no només els diferents prenomes corresponents a tots els consellers de la història de l'antiga institució municipal barcelonina (eix vertical), així com les xifres del seu recompte per segles (eix horitzontal), sinó també, mitjançant l'enginyosa addició d'una primera columna a l'esquerra, l'any en què cadascun d'aquells apareix per primer cop, el qual, a més, és el que determina -no la mera successió alfabètica, doncs- l'ordre dels noms dins de la taula. És així que amb un sol cop d'ull ens assabentem que el 1251 hi hagué un conseller anomenat *Joan*, però que no tornà a haver-n'hi (en nombre ja sempre força elevat, això sí) fins al segle següent, o que *Pere* fou un prenom constant al llarg d'aquests segles, o que els únics *Vidal* o *Pelegrí* (prenoms) corresponen als anys 1253 i 1264, respectivament, d'igual manera que *Hom de Déu* el 1277, *Oliver* el 1306, *Barceló* el 1311, *Jofre* el 1451, *Cosme* el 1541, *Baldiri* el 1634, *Erasmè* el 1681 o *Oleguer* el 1709, per posar només uns exemples de noms singulars, i tanmateix fins a cert punt representatius d'un canvi de modes. Car aquest és el valor dels estudis d'antroponímia estadística, un valor que, més enllà de l'anècdota, es pot definir com a sociològic: si és cert que les tendències predominants en els noms de persona han anat canviant al llarg de les dècades i dels segles, no és menys cert que el seu factor principal no és pas l'atzar -ja que al capdavant els noms són imposats, triats per algú- sinó el conjunt de creences i de valors que una determinada generació té com a propis i

43. La conclusió és que "el resultado obtenido con los nombres de los Consetleres no queda muy apartado del paralelismo que ofrecen los nombres anotados en los censos generales de la ciudad" (p. 376); és a dir, la constància de noms com *Francesc*, *Joan*, *Jaume*, *Ramon* o *Pere*, la progressiva desaparició de *Berenguer*, *Bernat*, *Arnau* i altres, la incorporació amb força d'*Antoni* en el segle XV o la tardana de *Josep*, que no apareix pràcticament fins al XVII, etc. D'altra banda, és ben clar que Duran i Sanpere era plenament conscient de les limitacions metodològiques del seu estudi, tal com posa de manifest justament la frase amb què el clou: "Las comparaciones podrian multiplicarse, pero seria mejor hacerlo sobre base más extensa de la que ofrece la nómina de los Consetleres de Barcelona, objeto concreto de este ligero ensayo" (p. 377).

característics, i per tant essencialment diferents dels de les precedents i els dels seus descendents.⁴⁴

I efectivament Agustí Duran sap treure profit de les seves taules de noms barcelonins per èpoques: en comentar-les, cosa que fa tant de forma global com segle per segle, la seva ànima d'historiador encerta a trobar explicacions plausibles als canvis, les novetats o les desaparicions dels prenomes, en funció de determinades advocacions locals, de fenòmens destacats en l'àmbit cristià en general o en la societat catalana o hispànica en particular, o de subtils canvis en la composició social de la ciutat i de les elits que accedien al poder municipal. Fins i tot es permet de fer un petit excurs sobre el cas d'intent de canonització, a finals del segle XVII, d'un suposat màrtir local *Filet* o *Phileto*, que no prosperà (p. 372).

En conclusió, podem afirmar que, sense pretendre ser un estudi extraordinàriament aprofundit (recordem que el mateix autor ho qualificà com un "breve ensayo"), aquest article sobre els noms de fonts dels consellers barcelonins entre els segles XIII i XVIII és modèlic dins del seu gènere, ja que, a desgrat de les seves evidents (i reconegudes) limitacions metodològiques, és clar i concís, i marcà en el seu moment un camí que bé han fet o haurien fet de tenir en compte la resta d'autors que s'han endinsat en el camp encara poc fressat de l'antroponímia històrica.

44. Com a referències bàsiques pel que fa a l'estudi dels noms de persona en el nostre àmbit, cf. els diversos articles d'Enric Moreu-Rey aplegats en el seu llibre *Antroponímia. Història dels nostres prenomes, cognoms i renoms* (Barcelona, Universitat de Barcelona, 1991), o el de Dolors Roigé, "Sobre l'evolució dels noms de persona", publicat a *Els Marges*, 39 (Barcelona, 1989), p. 19-32. També són remarcables algunes obres referides específicament a l'època medieval, posteriors a l'aportació de Duran i Sanpere, com la divulgativa d'Enric Bagué, *Noms personals de l'edat mitjana* (Palma de Mallorca, Moll, 1975), o la molt més especialitzada de Dieter Kremer, *Die Germanischen Personennamen in Katalonien* (Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, 1969-1972), sense oblidar evidentment el més recent *Repertori d'antropònims catalans* (vol. I), a cura de Jordi Bolòs i Josep Moran (Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, 1994). I és clar que en aquesta línia cal fer esment de l'estudi que pràcticament inaugurarà la investigació sobre antroponímia catalana medieval, que és el de Paul Aebischer, *Essai sur l'onomastique catalane du IXe au XIIe siècle* (Barcelona, Biblioteca Balmes, 1928), el qual tanmateix no és pas esmentat per Duran en el seu article, a diferència d'algun altre dels seus escassos precedents, com ara els fonamentals *Orígenes històrics de Catalunya* de Josep Balari i Jovany (Barcelona, 1899) o sengles articles de Miret i Sans i Mn. Antoni Gricera, de 1914 i del mateix 1955 respectivament, sobre aspectes més concrets dels noms de persona altomedievals (cf. p. 369, notes al peu núms. 2-4).

Pel que fa a l'altra publicació de Duran i Sanpere referida a l'àmbit dels noms personals (recordem que hem remarcat ja a l'inici que eren només dues), es tracta efectivament d'un text *menor*, tant pel que fa a la seva dimensió i la seva tipologia (article de diari) com pel que fa, conseqüentment, a la seva intenció, que no és pas oferir el fruit d'una investigació ni cap mena d'aportació erudita, sinó simplement donar unes informacions i fer-ne algun comentari de caire divulgatiu. El títol del text és "Pseudònims", i efectivament fou en principi un article aparegut al *Diario de Barcelona* l'abril de 1971, si bé en aquest cas la seva reedició, dos anys després, com a capítol del llibre *Pels camins de la història* (p. 112-113) no consistí només a traduir-lo al català, sinó que fou aprofitada per l'autor per afegir-hi un últim paràgraf redactat de bell nou. El motiu de l'article, a més, és també ben senzill: una glossa general del llibre que el 1951 havia publicat l'escriptor i bibliòfil Josep Rodergas (*Els pseudònims usats a Catalunya*) i, a partir d'aquí, una reflexió i una crida perquè, un cop passats vint anys (i també mort de feia temps l'autor, qui havia traspassat el 1962), es pogués completar l'obra amb noves informacions, ja fossin recollides pel mateix Rodergas però inèdites, ja fossin per part d'altres autors.⁴⁵ D'altra banda, com és lògic, Duran duu a terme aquesta comesa no solament a partir de les seves anàlisis i reflexions de caire general, sinó també a través de múltiples exemples particulars, extrets del mateix llibre d'en Rodergas, que esquitxen tot l'article i el fan més amè; d'aquests, n'hi ha que destaquen per la important personalitat de qui detentà el pseudònim (en ocasions, algú ben conegut, fins al punt que el pseudònim perd una de les seves funcions bàsiques, que és d'amagar la veritable identitat de l'autor -pensi's en casos com Víctor Català o Pere Quart), però també d'altres que mereixen el comentari o l'al·lusió de Duran principalment a causa de la seva singularitat, com és el cas dels "pseudònims que fingeixen estrangeria", els quals estaven de moda sobretot fa algunes dècades, i en especial a la premsa satírica ("Alí Bufa", "Aben Mirat"...).

45. Precisament el paràgraf final afegit el 1973 amb motiu de l'edició d'aquest article dins d'un llibre, abans al·ludit, se centra a remarcar que, després de la seva publicació a la premsa, personalitats de la cultura com Albert Manent o Josep M. Cadena "van insistir des d'altres diaris a demanar que el material encara inèdit, recollit per Josep Rodergas fos publicat (...)" (p. 113).

Dotze referències toponímiques

Enfront de les només dues entrades sobre antroponímia, l'altra branca principal de l'onomàstica, la toponímia, arriba a tenir, com ja ha estat assenyalat, una dotzena de referències en la bibliografia detallada d'Agustí Duran, de manera que, des d'una perspectiva estrictament quantitativa, es pot afirmar que fou una de les matèries col·laterals a què el nostre historiador dedicà una atenció notable, sobretot entre els anys 1946 i 1970. Això no obstant, ja hem remarcat també que, en contrast amb el seu nombre, aquests dotze textos no són, en general, gaire més que articles de premsa i notes radiofòniques, de manera que, des d'un punt de vista qualitatiu, és evident que no formen part de les publicacions principals de Duran i Sanpere. En consonància amb això, el seu to acostuma a ser divulgatiu i la seva intenció, amb alguna excepció, no sol incloure l'aportació de dades procedents d'investigacions erudites. Fins i tot les principals d'aquestes excepcions, que són un parell d'articles de l'any 1964 que tot seguit comentarem, i que es caracteritzen pel fet de partir de sengles documents arxivístics del segle xvii sobre pobles concrets de la Segarra, i per tant sí són fruit d'una determinada investigació, tanmateix foren també publicats en una revista no pas especialitzada sinó eminentment popular, com era el butlletí *CCCC*, és a dir, de la Cooperativa Comarcal del Camp de Cervera (o *el Sindicat*), on Duran mantingué durant algun temps una col·laboració regular sota l'epígraf "Notes històriques de la Segarra".

Efectivament, la tardor del 1964, dins d'aquesta sèrie d'articles comarcals, Agustí Duran en va publicar dos de monogràfics sobre sengles poblacions segarrenques en els quals, al costat de l'eminentment històric (senyorijs, castells, etc.), hi és important o fins predominant el component onomàstic, i en especial el toponímic. El primer, aparegut en el butlletí *CCCC* del 23 de setembre d'aquell any, intitolat "El poble de Montpalau l'any 1686", es dedicava de forma gairebé exclusiva a glossar el contingut d'un capbreu efectuat en aquella data; un contingut, doncs, que és detallat per pròpia definició: en un capbreu hom consignava una darrere l'altra totes i cadascuna de les propietats i els elements socioeconòmics d'un lloc, incloses tant les cases -una per una, amb el seu nom particular- com les terres, i sense oblidar els camins, els forns, els molins, etc., i és així que un article divulgatiu d'aquesta mena resulta ser també un valuós inventari dels topònims menors -car naturalment cadascun d'aquells camins o molins tenia un nom propi- d'un indret determinat, en aquest cas Montpalau, i en un moment determinat. És, però, el segon dels articles apareguts la mateixa

temporada en aquella meritòria revista comarcal (en aquest cas en l'exemplar del 18 de desembre de 1964) el que presenta una orientació més decididament toponímica, i ja des del seu títol: "Les partides del terme de Granyena".⁴⁶ Es tracta també d'un text senzill, de poc més d'una pàgina, i, com l'anterior, té com a base directa un determinat document set-centista: en aquest cas, una "descripció puntual" (en un altre moment en diu una "guia") redactada l'any 1632, "en la qual no solament figuren els noms de les partides, sinó els de tots els accidents geogràfics, a més de la indicació dels propietaris de cada tros de terra"; molt probablement, doncs, es tracta també d'un capbreu, encara que Duran evita emprar aquest terme. I, efectivament, l'article es dedica a repassar -i en alguns casos comentar- els noms de les *vint comes*, les *tres costes*, les *tres valls*, els deu *plans o planes*, els nou hidrònims (*fonts, pous o basses*), etc., per anar a parar finalment al que són pròpiament partides del territori de Granyena, a més d'altres casos particulars, i, en cloure l'escrit, alguns elements històrics -ja no onomàstics- com certes referències a l'important castell de la població (de l'orde dels Hospitalers) o als oficis de la gent del lloc.

Uns altres dos articles, publicats tots dos al *Diario de Barcelona* el 1970 (i tot just amb un mes de diferència, entre els mesos de setembre i octubre), tenen en comú amb els anteriors el fet de referir-se a elements rurals, si bé en aquest cas la base documental es redueix molt -o del tot- en benefici de la digressió literària i, també, de l'especulació toponomàstica.⁴⁷ El primer d'ells, a més, té en comú amb els de 1964 el fet de centrar-se en un determinat poble segarrenc, malgrat que en aquest cas sigui un de prou menys conegut que Montpalau o, sobretot, Granyena: Malacara, el minúscul llogaret de la conca alta del Sió, entre Sant Ramon i Ferran, que encara avui, despoblat i tot, és centrat pel seu notable castell d'origen medieval (si bé profundament refet en el segle XVII). Doncs és justament aquest castell el centre també de l'atenció d'Agustí Duran, qui en una primera part de l'article explica la seva història (canvis de propietat, llinatge que en derivà, etc.), i en la segona es deté en una anècdota posterior a

46. Tant és així que, quinze anys després de la mort de Duran i Sanpere, aquest article seria reproduït en el *Bulletí Interior de la Societat d'Onomàstica*, XLI (setembre de 1990), p. 76-77, si bé amb algun error pel que fa a les dades de publicació de l'original (sobretot la data), que en un número ulterior de la mateixa publicació havia de ser rectificat.

47. Se sol emprar el terme *toponomàstica* per designar la branca específica de la toponímia que s'ocupa d'estudiar l'origen etimològic dels noms de lloc. Cf. Enric MOREU-REY, *Els nostres noms de lloc*. Palma de Mallorca, Moll, 1982, p. 10.

la guerra civil (la substitució d'una marededéu cremada per una de molt semblant trobada casualment a la capital d'Espanya), la qual li permet d'encapçalar-lo amb un títol xocant, "De Madrid a Malacara"; però és a la part final de l'article –concretament en un penúltim llarg paràgraf– que Duran enfoca la qüestió toponomàstica, al fil de la notòria singularitat d'aquest topònim, *Malacara*, que el duu a treure a col·lació dues hipòtesis bastant divulgades en aquella època, sobre el suposat antic valor de *mala* com a 'gran', i sobre la també suposada equivalència de *cara* amb 'roca'. L'altre article té un títol molt més simple, "Caminos", i és de bon tros el més literari d'aquest grup; Duran s'explica fins més enllà de la seva meitat en consideracions sobre el possible origen antropològic dels camins, sobre la seva diversa tipologia, sobre la pràctica de la seva gestió, etc., i –amb un esquema similar al de l'article anterior– no és fins a la seva part final que trobem el passatge que justifica la seva inclusió dins d'aquest grup de publicacions amb tema onomàstic; és quan apunta tres elements col·laterals on els camins –centre nuclear de l'article– freqüen l'àmbit de la toponímia: els noms de lloc derivats d'*hostal* (on posa alguns exemples, entre els quals un avui desusat "Els Hostalets de Cervera"), els indrets coneguts com a *gorcs* (*sic*) que tanmateix no semblen tenir relació amb cursos d'aigua (n'esmenta dos: a Tàrrega i a les Oluges) i, finalment, la suggerència que també escauria fer atenció als topònims relacionats amb forques judicials (i en aquest cas, per bé que no addueix cap cas concret, és clar que Duran devia pensar, entre altres, en el conegut *turó de les Forques* de Cervera).⁴⁸

També de l'any 1970, i també publicat al *Diario de Barcelona* (de fet, unes setmanes abans que els anteriors: el mes d'agost), és l'article "L'estiuada", una altra divagació –en el bon sentit de la paraula– entre literària i històrica, on la

48. En el cas d'aquest article –així com en el que comentarem a continuació, "L'estiuada"– es dona una interessant circumstància documental, ja que es conserva en el fons Duran i Sanpere de l'AHCC no només el retall de l'article aparegut –en castellà– al *Diario de Barcelona*, sinó, amb ell, el corresponent mecanoscrit, en català i corregit de la mà de l'autor. Això permet contrastar les dues versions, i de la seva anàlisi detallada (estil, sentit de les correccions, etc.) en podem treure almenys una doble conclusió: una, que en aquests casos l'autor devia escriure l'original directament en castellà –tal com havia de ser publicat a la premsa, de manera que s'evitava la intervenció d'un traductor d'ofici–; i dues, que ell mateix degué fer-ne després –si més no en alguns casos– la versió catalana, sobre la qual solia encara treballar (en el cas de l'article "Caminos" no només hi ha correccions d'estil i de detall, sinó que fins i tot hi afegí un paràgraf final comentant un fet posterior a l'aparició del primer text a la premsa), de manera que podem especular si, en els últims anys de la seva vida, Duran no preparava l'edició en forma de llibre d'un seguit de textos esparsos, tal com ja havia fet el 1973 amb el volum *Pels camins de la història*, al qual ens hem referit repetidament al llarg d'aquest assaig.

informació que és capaç de manejar un erudit com Duran i Sanpere es veu dosificada entremig d'evocacions particulars i consideracions generals, amb un format certament més periodístic que no acadèmic. En aquest cas, però, l'article no es dedica pas a glossar un poble concret ni un element determinat –com els camins– sinó que pren com a motiu una vella publicació local de Sant Hilari Sacalm, el títol de la qual, *L'estiuada*, dóna nom també al mateix article, i que es caracteritzava pel fet d'aparèixer només durant els mesos d'estiu (entre 1909 i 1912), impulsada pels forasters que hi passaven aquesta temporada, lluny de la xafogor barcelonina. Però aviat es veu que el veritable centre de l'article no és aquesta revista, sinó que, a través de la circumstància que el seu principal col·laborador fos l'historiador i geògraf Francesc Carreras i Candi, l'autor aprofita per comentar elogiosament la tasca dels qui, com aquest darrer (i esmenta també els noms de Josep Iglésias, Enric Moreu-Rey i Josep-Joan Piquer i Jover), dedicaren bona part de la seva obra a les monografies locals, un component de les quals pot o sol ser la toponímia menor de l'indret en qüestió. En aquest sentit, Duran dedica un paràgraf -en aquest cas, però, no un dels darrers, sinó de la part inicial de l'article- explícitament a la toponímia, i en particular a la utilitat que pot tenir la recollida de tots els noms de lloc d'una contrada.

I si l'article que acabem de comentar pren com a motiu, en part, la figura d'un personatge eminent, Carreras Candi, podem dir d'un text vint-i-cinc anys anterior que, semblantment centrat a glossar un determinar contingut -en aquest cas de tipus històric-, arrenca també d'un plantejament gairebé biogràfic. Ben cert, sota el títol de "En el centenario de Balari Jovany", Duran publicà en el volum III de la sèrie (sovint comentada anteriorment) *Barcelona. Divulgación histórica* (Barcelona, Aymà, 1947) un text que, segons consta al final, data del 4 de novembre de 1945 (possiblement es tracta d'un guió radiofònic, doncs). El seu motiu individual, la celebració -un any abans, el 1944- del primer centenari del naixement d'aquest filldeleg i historiador barceloní, considerat avui el cappable de l'onomàstica catalana sobretot a causa de la seva magna obra *Orígenes históricos de Cataluña* (de 1899), li dóna peu per comentar -ja allunyant-se de l'onomàstica, tanmateix, de manera que n'obviarem el detall- els primers temps de la conquesta i la reconquesta de la ciutat de Barcelona, a l'alta edat mitjana.

Igualment guions radiofònics foren originàriament -o únicament- els següents quatre textos que anem a comentar, si bé en aquest cas el seu denominador

comú no és només aquesta circumstància, sinó el fet de centrar-se en qüestions referides a la toponímia de la ciutat de Barcelona o de llocs del seu entorn immediat. A més, el primer d'ells, intitolat "Los nombres de las calles nos hablan de la historia de la ciudad", aparegué també en aquella sèrie de llibres miscel·lanis d'Aymà,⁴⁹ i de fet té dues parts ben definides, corresponents a dos guions successius i complementaris; en la primera es tracta dels carrers amb "Nomenclatura espontánea y tradicional", i en la segona dels derivats de "Nomenclatura erudita y política". Som davant, doncs, d'un veritable assaig sobre toponímia urbana, una de les branques de la toponímia certament menys conreades, en la qual Duran i Sanpere troba camp abonat per exemplificar com mai la profunda conjunció que sol produir-se entre els noms propis i els fets històrics, de manera que la seva vessant d'erudit investigador (en aquest cas d'historiador de la ciutat) i la d'amè divulgador -dues tendències fonamentals en la seva vida- aquí s'uneixen amb resultats realment brillants. A la primera part de l'article -el primer guió-, Duran repassa el nom de carrers que efectivament deuen llur nom a un fet tradicional, ja sigui elements arquitectònics tal volta desapareguts (*Arcs*), oficis no menys pretèrits (*Assaonadors*), antics cursos d'aigua (*Riera Alta*), elements botànics (*Om*), mercats (*Born*), presència jueva (*Call*) o cristiana (*Bisbe*), o personatges que hi degueren viure (*Canuda*), entre altres. Paral·lelament, al segon text apareixen els carrers els noms dels quals, generalment més recents, deriven de personatges històrics rellevants (*Jaume I*) o fins i tot d'idees (*Lleialtat*), però és evident que el cas més destacat és el de la xarxa de carrers de l'Eixample que reberen uns noms indubtablement seriats, a proposta de Víctor Balaguer, com ara els referits a països de la Corona d'Aragó (*Sardenya, Sicília, Nàpols, Còrsega*, etc.) o institucions de govern (*Consell de Cent, Diputació*, etc.).⁵⁰

49. Concretament en el volum VI, de l'any 1948, si bé els dos guions que el componen duen data de 16 i 23 de febrer de 1946 (dues setmanes successives, doncs). Val a dir que en la portada d'aquest volum hi figura, sota mateix del títol *Barcelona. Divulgación histórica*, una nota que deixa definitivament explícit l'origen dels articles que aplega: "Textos del Boletín semanal radiado desde la emisora Radio Barcelona por el Instituto Municipal de Historia de la Ciudad".

50. Lamentablement, en la relació bibliogràfica d'Agustí Duran que volíem prendre en consideració, hi ha una entrada el tema de la qual és sens dubte similar al que acabem de tractar, però de la qual coneixem tan sols la referència que en dóna una bibliografia sobre el nostre autor, sense que l'hàgim pogut consultar directament, atès que és absent no sols del molt complet fons Duran i Sanpere del Patronat del mateix nom (actualment a l'AHCC) sinó també d'altres arxius o fons bibliogràfics on l'hem intentat localitzar; es tracta de l'article "Pompeu Fabra i els noms dels carrers de Barcelona", de títol certament prometedor, publicat el 1934 dins d'un *Homenatge a Pompeu Fabra* per part de l'Associació de la Premsa de Barcelona. Confiem poder-lo consultar en un futur, cas en el qual caldrà completar -de la forma que escaigui- l'actual comentari,

Els altres tres guions radiofònics no passaren d'aquest estadi, ja que no ens consta la seva publicació, i els coneixem tan sols per la versió mecanoscrita sobre fitxes en paper ceba, segons un model unificat,⁵¹ que es conserven amb la resta del fons Duran a l'AHCC. El primer duu data de 17 de juliol de 1948, i duu per títol, rere un epígraf genèric *Consultorio histórico*, una qüestió concreta en forma de pregunta: “¿Montcada con *t* o sin *t*?”. Per tant, som davant d'un element de normativització toponímica (tema delicat atesa l'època, certament), que Duran tracta amb prou diplomàcia però no menys seguretat, deixant ben clara la filiació catalana del nom, i per tant la incontrovertible escaiença d'aquella *t* gràfica, encara que muda en la parla habitual; no es pot dir que tracti amb tant d'encert la qüestió etimològica (base de l'ortogràfica, al capdavant), ja que no solament recull hipòtesis diverses d'escàs contrast, sinó que en remetre a l'ètim llatí fa referència sempre al cas nominatiu del mot en qüestió, *mons*, i no pas al seu acusatiu, *montem*, que és el que lògicament justifica la presència d'aquella consonant, amb la qual cosa, sense adonar-se'n, podia posar en safata un contraargument falaç per als defensor de la bàrbara grafia *Moncada*, ja sigui referida a la població vallesana d'aquest nom o, com és el cas de la consulta atesa, al carrer de Barcelona que en deriva, probablement a través del conegut llinatge medieval homònim. El segon guió, precisament, reprèn el cas de Montcada, i en aquesta ocasió sí en referència a la localitat de vora el Besòs; el títol, però, és molt més genèric (“Breve excursión filológica”, emès el 28 de maig de 1949), i en realitat Duran utilitza la qüestió de Montcada només com un trampolí per saltar al que és el veritable motiu del text: la llavors recent teoria del romanista suís Paul Aebischer sobre l'origen del topònim *Catalunya* i del gentilici *català*, a partir justament de la identitat amb el segon

ja sigui confirmant o bé descartant la sospita que, d'alguna manera o altra, parcial o total, pugui identificar-se amb aqueixos textos radiats i editats els anys 40, en altres circumstàncies, o tal volta ésser-ne una mena de precedent directe, ja que, si més no, sembla evident que tots plegats giren entorn d'una mateixa qüestió, la dels noms dels carrers de la capital del país.

51. La portada de cada fitxa (la resta de fulls són purament el text del guió) té els següents epígrafs: encapçalament (“*Instituto Municipal de Historia de Barcelona / Boletín semanal de divulgación histórica*”), dades sobre l'emissió (hi és imprès “*Radiación: Radio Barcelona*”, i hi ha espais per omplentar corresponents a *Nº*, *Fecha*, *Locutores*, “*Comunicado a*” i “*Facilitada copia a*”, si bé normalment hom hi escrivia només les dues primeres dades) i, a la part inferior, sota la llegenda “*Edición: Aymá editor / Barcelona Divulgación Histórica*”, espai per a quatre dades més: *Título*, *Autor*, *vol.* i *pág.*, de les quals, en aquests casos, estan omplertes també només les dues primeres, gràcies a les quals no solament podem saber el títol del text sinó -cosa bàsica per a nosaltres en la comesa de comentar la producció d'un autor concret- el seu responsable.

element, *-cada*, d'aquell nom propi.⁵² Pel que fa al tercer guió, “La ortografía de los nombres dados a los barrios de Sants y Hostafranchs” (emès entremig dels dos darrers, el 26 de febrer de 1949, i també sota l'epígraf del primer: *Consultorio histórico*), hi té en comú la doble condició de tractar un tema barceloní i de fer-ho des d'una perspectiva que combina història i doctrina ortogràfica, és a dir, normativització. Fins i tot el primer dels casos estudiats, el nom de *Sants*, té en comú el mateix problema: la grafia de vegades perduda d'una *t* interconsonàntica muda. No cal dir que Duran resol satisfactòriament el dilema, car és una qüestió que als ulls de la ciència no presenta cap discussió (plural del català *sant*, aplicat a una església determinada i després estès a un barri), però no hem d'oblidar que estem parlant dels anys 40, i que la pressió antinormativa, variant de l'anticatalana en general, era fortíssima, fins al punt de voler propagar toponímia impròpia com un insòlit *Sans* que s'ha vist fins fa ben poc temps encara en determinats llocs. El nostre historiador, però, no es limita a l'aspecte ortogràfic formal, sinó que, relacionant-lo per la base, aprofita per al·ludir als orígens de la barriada, cosa que en el cas d'Hostafrancs -bé que força més recent en el temps, car aquest barri data de mitjan segle XIX- fa més extensament encara; no oblidem que precisament Hostafrancs deu el seu nom a un segarrenc, Joan Corrades, originari del poble del mateix nom, que va establir-hi uns albergs o hostals de carretera.

Un últim article ens resta per comentar. Breu i senzill, sense cap pretensió sinó donar notícia d'una descoberta històrica, “El nombre romano de Barcelona” reuneix dues de les característiques freqüents en les circumstàncies de publicació de molts dels textos *menors* sobre onomàstica que hem repassat al llarg del present apartat: d'una banda, fou publicat a *Diario de Barcelona* (en concret el 27 de desembre de 1970: el mateix any que altres a què ens hem referit fa poc), i d'altra banda, com el seu títol indica, té com a tema una qüestió referida a la ciutat de Barcelona. El fet és que aquell any Duran i el seu equip havien participat en el descobriment d'una làpida romana que confirmava allò que gairebé vint anys abans ja havien pogut començar a establir a partir d'una altra descoberta, i que rectificava un error difòs des del segle XVI: ara resultava

52. Val a dir que aquesta qüestió, que fou objecte de debat i controvèrsia al llarg d'unes quantes dècades del segle XX, no està resolta encara. Vist en perspectiva, el moment en què escrivia Duran sobre la teoria d'Aebischer és només un dels episodis d'una llarguíssima especulació, i no convé donar-li més transcendència. En tot cas, posa de manifest com Duran i Sanpere estava al dia de les novetats bibliogràfiques fins i tot en un camp en què no era especialista.

que, entre els *cognomina* amb què se solia allargar el nom propi de la colònia romana corresponent a Barcelona, *Barcino*, no hi havia pas un discutit *Pia* (lectura aventurada d'una abreviada *P*), sinó un més explícit *Paterna*, de manera que el nom complet passava a ser *Iulia Augusta Faventia Paterna*. Això és el que transmet aquest article; però més enllà del seu interès intrínsec, destaca el fet que Agustí Duran fos el personatge amb voluntat i capacitat per transmetre-ho al gran públic a través de la premsa, i, sobretot, que ho fes amb l'estil contingut i fluïd, extraordinàriament amè, amb què sabia fer-ho; en aquest sentit, aquest breu article de 1970 creiem que pot posar-se com a exemple de tot un gènere i d'una manera de fer -que lamentablement avui ha caigut en desús.

4. Conclusions

Vista en conjunt, podem dir que l'aportació d'Agustí Duran i Sanpere als diferents àmbits d'estudi agrupables sota l'epífrag de *filologia* són, malgrat una evident posició col·lateral respecte dels seus interessos i les seves publicacions principals, força remarcables tant pel que fa a la quantitat (més de quaranta entrades) com pel que fa a qualitat, i sens dubte bastant més apreciables del que la seva habitual absència en la bibliografia especialitzada en qüestions de literatura, llengua o onomàstica podria fer suposar.

Agustí Duran fou un home dotat d'una gran finesa d'estil, d'un sentit de la llengua harmònic i elegant, cosa que li permeté fins i tot signar algunes obres considerades *de creació*, i que, en aplicar-se a la resta de la seva producció escrita -filològica, històrica o de qualsevol altra mena-, li conferia un vehicle molt apropiat no només per transmetre els seus coneixements d'erudit o els resultats de les seves investigacions, sinó també, en un nivell francament més divulgatiu, per posar a l'abast d'un públic ampli determinats aspectes culturals que ell, i altres de la seva generació, consideraven que havien de ser difosos, si no -en determinades circumstàncies, com les de la postguerra- simplement salvaguardats. És així que, com hem dit, al costat de l'aspecte qualitatiu, brillant en un investigador de la seva talla, l'aspecte quantitatiu de les seves aportacions -també en els àmbits filològics- li dona una dimensió de divulgador extraordinari, ja sigui a través de la premsa barcelonina, de publicacions locals o comarcals o, fins i tot, de guions de consulta radiofònica sobre temes històrics o literaris, bon nombre dels quals serien publicats més endavant en forma de llibre.

Sense contradir això darrer, cal destacar, però, dins l'obra d'Agustí Duran, determinades publicacions d'alt nivell -d'aquelles que certament representen una aportació de primer ordre, i que altres investigadors han de tenir en consideració des de llavors. Ens referim a l'edició i l'estudi del text de la *Passió de Cervera* del segle XVI, a la investigació sobre els anomenats *Ausiàs March de Montcortès*, a l'estudi sobre els noms de fonts dels antics consellers barcelonins, al descobriment i edició d'un fragment del *Tristany* en català o d'uns documents aljamiats dels nostres jueus... També considerem important, entre altres, si bé inèdit, el text del discurs de Cantonigròs, de 1963.

Sigui com sigui, sembla clar que, com hem anat comentant al llarg de l'article, Duran tendí sempre a actuar com un historiador en el sentit més ampli o integral del terme, gairebé humanístic: és així que tant els més destacats dels seus estudis literaris com les seves principals aportacions de caire lingüístic es poden adscriure sense complexos en la línia d'*història de la literatura* i en la *història de la llengua*, respectivament, i que, així mateix, li fou fàcil d'anar a parar prou sovint al camp de l'onomàstica en funció precisament del caràcter pluridisciplinar que és connatural a aquesta disciplina, on el vessant històric no és secundari sinó simètric al lingüístic mateix.

D'altra banda, es podria mirar d'establir un cert itinerari en el tipus de temes tractats per Duran i Sanpere al llarg de la seva extensa vida productiva, ja que no han resultat estranys els paral·lelismes que hem anat trobant, de vegades més evidents i de vegades menys, entre diferents moments de la seva activitat: els esclatants estudis de joventut, les col·laboracions radiofòniques de postguerra, els ponderats articles a la premsa dels últims anys, i, entremig, alguns llibres bàsics, generalment miscel·lanis, com *Tornant-hi a pensar* i *Pels camins de la història*. En aquest sentit, tal volta fóra imaginable una possible relació entre diferents línies d'actuació (és a dir, d'investigació i publicació) i diferents èpoques de la biografia d'Agustí Duran. El moment de la jubilació, per exemple, sembla haver marcat una certa inflexió: no pas en la disminució del ritme de treball, ben cert, però potser sí en els focus d'interès. Tampoc sembla desenraonat apreciar que vers la dècada de 1960 es produí un cert retorn als orígens, i començà -o tornà- a manifestar un viu interès en allò més lligat a Cervera i la Segarra, o fins i tot al conjunt de les terres de Ponent, després d'haver centrat la seva atenció professional durant molts anys a la ciutat de Barcelona, la seva segona pàtria.